

LINKÖPINGS UNIVERSITET

Institutionen för studier av

Samhällsutveckling och kultur (ISAK)

Enheten för historia

Hungerdemonstrationerna i Norrköping 1917

The Hunger Demonstrations in Norrköping 1917

Andreas Williamsson

Ht 2006

C-uppsats

Handledare: Lasse Kvarnström

1. INLEDNING	3
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	3
1.2 DISPOSITION	3
1.3 METOD	4
1.4 AVGRÄNSNINGAR	4
1.5 KÄLLMATERIAL	5
1.6 KÄLLDISKUSSION	5
1.7 LITTERATUR OCH TIDIGARE FORSKNING	6
2. TEORI	10
3. BAKGRUND	12
3.1 DE FÖRSTA HUNGERDEMONSTRATIONERNA	13
3.1.1 VÄSTERVIK	13
3.1.2 ÅDALEN	14
3.1.3 STOCKHOLM	16
3.1.4 GÖTEBORG	16
3.1.5 SESKARÖ	17
3.2 NORRKÖPING	17
4. UNDERSÖKNINGEN	19
4.1 DEN 20:E APRIL	19
4.2 DEMONSTRATIONERNA BRYTER UT	20
4.2.1 EFTERSPEL	23
4.3 DYRTIDEN	25
4.4 DE ANSVARIGA	25
4.4 DEMONSTRATIONEN SOM VAPEN OCH VERKTYG	27
5. DISKUSSION	30
5.1 DYRTIDENS OFFER	30
5.2 DE ”SPONTANA” PROTESTERNA	31
5.3 PATRIARKAT OCH PATERNALISM	32
6. SLUTDISKUSSION	35
6.1 VIDARE FORSKNING	36
KÄLLFÖRTECKNING	37
TRYCKTA KÄLLOR	37
LITTERATUR	37
FOTNOTER	38

1. Inledning

Både i Sverige och resten av Europa var 1917 ett mycket dramatiskt år, med världskrig och revolutioner. Det är lätt för händelser av mindre format att falla i glömska under sådana omständigheter. Men även Sverige drabbades av sin beskärda del av problem. Trots att vi formellt inte var inblandade i det stora krig som skakade resten av kontinenten så kunde vi ändå inte undgå dess ekonomiska konsekvenser, vare sig det handlade om ökade inkomster för industrin eller livsmedelsbrist.

I denna uppsats har jag valt att fokusera på de hungerdemonstrationer och kravaller som var ett ganska vanligt inslag i stora delar av Sverige under våren 1917. De förekom i flera av våra industristäder och involverade stora delar av befolkningen, framförallt inom arbetarklassen som var de som drabbades hårdast av livsmedelsbrist och dyrtider. Jag har valt att fokusera extra mycket på de kravaller som utspelade sig i Norrköping och deras förlopp.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är dels att granska en intressant och konfliktfylld epok i svensk historia, men också att kartlägga och analysera hungerdemonstrationerna.

Vilka var det som drabbades av livsmedelsbristen och hur reagerade de?

Vem anklagade de för sin situation och hur föreslog de att den skulle lösas?

Hur organiserade de sig och sin protest?

Vilka krav ställde de?

1.2 Disposition

På grund av den ganska omfattande notapparaten, särskilt i undersökningsdelen så har jag valt att placera fotnoterna i slutet av uppsatsen istället för i sidfoten till den sida där de förekommer.

Kapitel 1 är uppsatsen inledande del och här finns de frågor som jag ämnar att besvara och en beskrivning av den metod som jag har använt för detta ändamål. Dessutom finns här en genomgång av tidigare forskning och mitt eget källmaterial.

Kapitel 2 tar upp de teorier som jag har för avsikt att applicera på det insamlade materialet.

I kapitel 3 så ger jag en ordentlig bakgrund till de händelser som jag har undersökt i uppsatsen.

Kapitel 4 består av resultatet av min granskning av de olika tidningskällorna.

I kapitel 5 så drar jag slutsatser utifrån mina teorier och mitt källmaterial.

I kapitel 6 är det så dags för en slut diskussion.

Kapitel 7 innehåller uppsatsen källförteckning.

Kapitel 8 slutligen är var samtliga fotnoter finns samlade.

1.3 Metod

Jag har valt att framförallt basera mitt arbete på tidningsmaterial ifrån den aktuella perioden. Detta har jag gjort på grund av att det är det mest lättillgängliga, omfattande och ingående källa som jag kunde finna. Hungerdemonstrationernas natur har gjort att det idag till att börja med finns väldigt lite vittnesmål ifrån de inblandade eller andra källor som är närmare de historiska händelserna. De flesta av de böcker som jag använder för att skapa en bakgrundsbild av situationen i Sverige under april-maj 1917 förlitar sig själva till stora delar på tidningsmaterial av samma skäl. Men valet av tidningar skiljer sig åt beroende på vilket fokus som författaren har haft på konflikten. Eftersom jag har utgått ifrån ett mer lokalt perspektiv så har jag även använt mig av tidningar baserade i Östergötland. De fyra tidningar som jag har använt mig av är: Östgöta Correspondenten, Norrköpings Tidningar, Östgöten och Östergötlands Folkblad. Tidningarna är utvalda först och främst utifrån politiskt åskådning, där Östgöta Correspondenten och Norrköpings Tidningar har snarlik politisk färg (moderat respektive moderat konservativ under den aktuella perioden) medan Östgöten och Östergötlands Folkblad representerar två andra politiska åskådningar (frisinnad respektive socialdemokratisk). Samtliga tidningar utom Östgöten har funnits som mikrofilm. Östgöten har endast varit tillgänglig som tidningslägg det vill säga som en inbunden volym där originaltidningarna varit samlade.

Jag har läst igenom samtliga nummer av dessa tidningar under perioden 12 april till 12 maj 1917 och skrivit upp samtliga tillfällen då livsmedelsbristen har diskuterats eller förekommit i artiklar. Särskilt fokus har jag lagt på de två fall av oroligheter som uppstod den 20:e-21:e april och den 4:e maj samt sådan livsmedelsproblematik som varit direkt relaterad till Norrköping. När det gäller korta artiklar eller sådana som inte direkt berör min problemformulering så har jag nöjt mig med att skriva ner rubrik samt en kort sammanfattning av innehållet om det var nödvändigt. Men när det gäller de två livsmedelsdemonstrationernas i Norrköping och deras efterspel så har jag skrivit ut de fullständiga artiklarna när de funnits på mikrofilm eller fotograferat dem när de funnits som tidningslägg. Under den aktuella perioden så förekommer det en hel del demonstrationer, strejker och konflikter av olika slag. En del av dem kommer jag att beskriva mer ingående i bakgrundsdelen av den här uppsatsen. Men då fokus framförallt ligger på livsmedelskrisen och Norrköping så har jag valt att inte ta upp de konflikter där livsmedelsbristen inte anges som en direkt orsak, även om det så klart är sannolikt att den bidrog till att fördjupa även andra oroligheter. Jag har även bemödat mig om att skriva ut eller fotografera ett antal ledarartiklar för att tydliggöra respektive tidnings politiska ståndpunkt.

1.4 Avgränsningar

Bristen på tid är för det mesta ett av de största problemen med en sådan här uppsats. Det finns andra potentiella källor i form av folkminnesarkiv, rättsliga protokoll och fackliga arkiv. Men framförallt folkminnesarkiven är osorterade och svåröverskådliga. De fackliga arkiven brottas med problemet att fackförbunden ofta reagerade på demonstrationerna snarare än organiserade dem. Rättsliga protokoll har jag inte ansett nödvändiga att närmare granska då en hel del information om demonstrationernas rättsliga följder även har publicerats i mitt undersökta tidningsmaterial.

Jag har även valt att bara undersöka perioden 12:e april till 12:e maj eftersom mikrofilmsgranskning tar mycket tid i anspråk, mer än vad jag inledningsvis räknade med.

Det är dessutom en period som täcker in båda utbrotten av oroligheter i Norrköping samt till viss del deras upptakt och efterspel.

1.5 Källmaterial

Mitt källmaterial är till största delen insamlat ifrån de fyra dagstidningarna: Östgöta Correspondenten (ÖC), Norrköpings Tidningar (NT), Östgöten (Ö) och Östergötlands Folkblad (ÖF). Samtliga tidningar utkom med sex nummer i veckan (alla dagar utom söndagen) under den period som har undersökts (12:e april till 12:e maj 1917). Nedan följer en kortare genomgång av varje tidning. Det kan vara värt att observera att upplagesiffrorna inte är exakta och det inte finns några uppgifter ifrån det år som har undersökts. Vidare så är tidningarna oftast tydligare i sitt politiska ställningstagande än vad moderna läsare kanske är vana vid ifrån idag förekommande dagstidningar.

Östgöta Correspondenten grundades 1838 och ges fortfarande ut idag. Mellan 1916 och 1925 så hade tidningen en moderat konservativ politisk inriktning. Upplagan låg 1915 på 13 900 exemplar och tidningen var baserad i Linköping.¹

Norrköpings Tidningar grundades redan 1758 och ges fortfarande ut. Mellan 1915 och 1954 så hade tidningen en moderat politisk inriktning. Upplagan låg på 13 000 exemplar 1920 och tidningen var baserad i Norrköping.²

Östgöten grundades 1872 och upphörde att existera som självständig tidning när den började samarbeta och sedermera slogs ihop med Östergötlands Folkblad till Folkbladet Östgöten under 1960-talet. Mellan 1915 och 1924 så hade tidningen en frisinnad politisk inriktning. Upplagan låg på 9500 exemplar 1908 och tidningen var baserad i Linköping.³

Östergötlands Folkblad grundades 1905, slogs samman med Östgöten under 1960-talet och köptes slutligen upp av Norrköpings Tidningar år 2000.⁴ Tidningens politiska färg var socialdemokratisk från starten och åtminstone fram till dess att den gick samman med Östgöten. Upplagan låg på 9100 exemplar 1915 och tidningen var baserad i Norrköping.⁵

1.6 Källdiskussion

Det har inte alltid varit helt tydligt vilka artiklar som har varit ledare, insändare eller rena nyhetssammanfattningar. De artiklar som jag har valt att kalla ledare är sådana som mer tydligt och uttalat uttrycker en politisk ståndpunkt eller åsikt och talar till direkt till läsaren. Insändare har jag valt att kalla sådana artiklar som antingen befinner sig under en insändarrubrik eller är undertecknade med namn, pseudonym eller av en organisation (som till exempel folkhushållningskommissionen). När det gäller sina nyhetssammanfattningar är tidningarna tämligen samstämmiga även om de ofta väljer att skriva olika mycket om olika saker och det kan finnas skillnader i formuleringar. Men när det gäller ledare eller artiklar av en mer personlig natur finns det väsentliga skillnader.

De två Norrköpingstidningarna Östergötlands Folkblad och Norrköpings Tidningar har fördjupat sig mer i vad som händer i just Norrköping mellan den 12:e april och den 12:e maj 1917, och då särskilt under de två tillfällena av hungerdemonstrationer. Därmed har jag också förlitat mig mer på deras skildringar som överensstämmer ganska väl med varandra och är mer omfattande jämfört med dem som förekommer i de båda andra tidningarna.

Att ha tidningar som huvudkälla är aldrig problemfritt, dels skildras händelserna genom journalisternas ögon och påverkas av tidningens egen agenda och politiska färg och dels blir

de studerade händelserna tillrättalagda i efterhand. I just den här studien finns ett ytterligare problem i det att medarbetare vid Östergötlands Folkblad själva har varit delaktiga i hungerdemonstrationerna. Även de inte verkar ha lett demonstrationerna eller deltagit i plundringen av butiker och bondgårdar så har de ändå hållit tal och varit närvarande och pådrivande vid åtminstone den andra demonstrationen. Men tidningen är fortfarande användbar som källa om man som forskare tar hänsyn till detta, och dessutom är den ensam om att vara så direkt engagerad och vägs upp av de övriga tre där särskilt Norrköpings Tidningar och Östgöta Correspondenten intar en helt annorlunda politisk ståndpunkt.

1.7 Litteratur och tidigare forskning

Majoriteten av den tidigare forskningen om hungerdemonstrationerna i Sverige 1917 bygger till stora delar på tidningsmaterial precis som denna uppsats. De som har skrivits har framförallt antingen fokuserat på oroligheterna som helhet eller andra delkonflikter än den som utspelade sig i Norrköping.

Carl Göran Andreae professor emeritus i historia har undersökt den turbulenta perioden 1917-1918 i sin bok "Revolt eller reform" ifrån 1998. Därifrån har jag hämtat mycket av informationen som finns i min bakgrund. Syftet med boken är att kartlägga de sociala spänningarna och oroligheterna under dessa första världskrigets slutår och försöka få en uppfattning om den allmänna opinionen. Han menar att det aldrig förelåg någon verklig risk för revolution i Sverige på grund av vår långa historia av samförstånd och samarbete.⁶ Författaren blir själv förvånad över demonstrationernas fredliga och respektfulla natur jämfört med de föreställningar som de flesta har kring demonstrationer och kravaller. Trots att de flesta av aktionerna var spontana så menar han ändå att det finns vissa mönster som återkommer och någon slags kollektiv föreställning om hur demonstrationerna ska genomföras. Detta mönster är en förutsättning för demonstrationernas spontanitet eftersom de ger demonstranterna en mall att följa och därmed minskar behovet av annan vägledning.⁷

Yvonne Hirdman är (eller var i alla fall när boken skrevs) filosofie doktor i historia vid Stockholms universitet och har i sin bok "Magfrågan" ifrån 1983 undersökt stockholmsbornas matvanor mellan åren 1870 och 1920, den period då Sverige som bäst höll på att industrialiseras. Därmed kommer hon också in på hungerdemonstrationerna under våren 1917. När första världskriget bröt ut var Sverige inte självförsörjande när det gällde livsmedel men ändå i stånd att exportera kött, en export som ökade kraftigt under krigets första år. Staten räknade med ett kort krig och vidtog därför åtgärder relativt sent. De åtgärder som sedan infördes var inte särskilt verkningsfulla inte minst på grund av att de svenska bönderna saknade en gemensam centralorganisation som gjorde att de var möjliga att kontrollera. Statens maximipriser kombinerat med den bristfälliga kontrollen över lantbruksproduktionen lade grunden till en omfattande svart marknad för livsmedel. Överhuvudtaget förvärrade de statliga åtgärderna den redan svåra situationen mer än vad de avhjälpte den.⁸

När sedan arbetarna väl protesterade så skedde det hos handlare och bönder och inte inför näringsliv eller regering trots att de egentligen efterfrågade en socialpolitisk reform. Arbetarna var inte politiska och såg inte sina protester som ett politiskt ärende heller.⁹

Hirdman menar att stockholmsborna och svenskarna i allmänhet trots allt inte svält i alla fall inte om man definierar svält som ett tillstånd där den drabbade är döende på grund av allvarlig livsmedelsbrist. Visst saknades många varor som hade satt en guldkant på tillvaron och matlagning var ett mer omfattande projekt än tidigare på grund av bristen på mat och de nya alternativ som tidvis ersatte basvaror som potatis och mjöl, men situationen upplevdes som

allvarligare än vad den egentligen var. Detta har hon räknat ut genom att beräkna näringsvärdet av den mat som förtärdes av svenska hushåll under perioden och som finns redovisad i en undersökning genomförd av Socialstyrelsen för åren 1917-1918 och sedan jämföra detta med kända fakta om optimalt näringsintag och svältgränser. Hon menar att det delvis också rör sig om socialdemokratisk propaganda riktad mot Hammarskjöld, Sveriges konservativa statsminister under de första krigsåren. I slutändan lyckades stat och kommuner navigera skutan Sverige ganska smärtfritt ur krisen genom åtgärder som ransonering, statsbeslag av livsmedel och centralkök. Svälten och fattigdomen var upplevd snarare än verklig.¹⁰

Hans Nyström är en historiker, författare och lärare som har skrivit en liten bok om orosåret 1917 med titeln "Hungerupproret 1917" som gavs ut 1994. Där i är han kritisk till Yvonne Hirdmans resonemang om svälten. Även om det i efterhand kan konstateras att svenskarnas näringsintag låg över svältgränsen så betyder det inte att de själva inte kunde se sig som svältande och agera utifrån denna upplevda situation och dessutom reflekterar hon inte tillräckligt över kvaliteten, som sannolikt var sämre än normalt, på de livsmedel som fanns tillgängliga. Det går inte att reducera mänskligt beteende och agerande till en fråga om kalorier eller vitaminer.¹¹

Nyström är även skeptisk till socialdemokraternas roll i organiserandet av protesterna. Han menar att även om de var kritiska mot den politik som regeringen förde, och då särskilt under Hammarskjöld, så var det sällan de som faktiskt tog initiativet till de olika hungerdemonstrationer som förekom. Det var rentav så att socialdemokraterna på många håll tog skarpt avstånd ifrån framförallt de våldsammare inslagen i demonstrationerna. Av stora och omfattande planer både inom socialdemokraterna och organisationer längre ut på vänsterkanten blev det väldigt lite praktiskt resultat. Det mest aktiva var syndikalisterna men de deltog i snarare än ledde missnöjet menar Nyström.¹²

Nyström menar att missnöjet hade sin grund i, de av kriget framkallade, dyrtiderna som slog väldigt olika mot befolkningen. Medan vissa företagare och bönder gjorde stora vinster så var det många andra som drabbades väldigt hårt av höjda priser och brist på viktiga basvaror. Att denna situation överhuvudtaget har uppkommit menar Nyström till stor del är den passiva Hammarskjölds fel men även det faktum att arbetarna inte kände att de var representerade vid maktens högborg och att de saknade andra politiska kanaler i ett Sverige som fortfarande saknade allmän och lika rösträtt. Regeringen saknade trovärdighet i deras ögon och förknippades snarare med de privata intressen som skodde sig på dyrtiden. Vänstern var splittrad i flera olika falanger som hade delvis olika medel och mål. Dessutom påverkades det politiska klimatet av kriget och oroligheterna i Ryssland. Det fanns konkreta exempel på vad enade arbetare kunde åstadkomma. Men i slutändan är det ändå en anda av samförstånd som förhindrar att oroligheterna utmynnade i något allvarligare. Varje gång som en upptrappning var på gång så fanns det krafter som ville undvika en ytterligare eskalering och i slutändan så var dessa starkare än de som strävade efter en radikalare omvälvning.¹³

Björn Elmbrant, som var journalist på tidningen Nya Norrland när hans bok gavs ut, har författat en liten bok med titeln "Hungermarschen 1917", utgiven 1980, där han noggrant redogjort för oroligheterna som drabbade Ådalen. Det är i princip en ganska omfattande sammanfattning av allt tillgängligt källmaterial och en bra utgångspunkt för alla som vill skriva om just händelserna i Ådalen. Men det är mer av ett berättande än ett analyserande verk.

Skriver man något om Norrköpings arbetarhistoria är det svårt att inte inkludera minst ett verk av Björn Horgby, numera professor i historia vid Örebro universitet. Jag har använt mig av hans undersökning av arbetarkulturen i Norrköping mellan 1850 och 1940 "Egensinne och skötsamhet" utgiven 1993. Där tar han upp två stycken strategier som arbetarna kunde använda sig av i relationen till överhet och omvärld. Dels kunde de vara skötsamma; gå i kyrkan och vara organiserade i nykterhetsförbund. Eller så kunde de i sina ritualer ta avstånd ifrån och göra narr av resten av samhället. Horgby diskuterar hur upploppet dels kunde ta formen av en karneval och bli ett sätt att driva med överhet och avvikare, men också hur upploppet kunde bli ett uttryck för den egensinniga livsstilen. När det gäller hungerdemonstrationerna i Norrköping 1917 så identifierar han tre olika typer:¹⁴

- De kvinnodominerade och spontana strejkerna som följde ett snarlikt mönster. Först samling i eller utanför fabriken och därefter marsch till Getängen där en delegation valdes. Delegationen förde sedan fram demonstranternas krav till borgmästaren när demonstrationståget nådde rådhuset. Fackföreningsrepresentanter försökte styra aktionerna och propagera för facklig organisering som det "rätta" sättet att protestera. Men det fick överlag ganska lite gehör för detta. Fackföreningarna drev oftast andra frågor som höjd lön och dyrtidstillägg, medan kvinnorna snarare eftersträvade sänkta livsmedelspriser och ändrade ransoneringsvillkor. Den övergripande strategin utgick mer ifrån förhandlingar än våld.
- Sedan fanns det manliga demonstrationer som gick till på ungefär samma sätt men istället ställde mer typiskt "manliga" krav på höjd inkomst eller sänkt arbetstid.
- Den tredje typen av aktion var de rena plundringarna, enligt Horgby så genomfördes dessa troligen av en mindre grupp kvinnor som var mer egensinniga än de övriga. Horgby har gått igenom domstolsprotokoll och funnit att flera av dem som dömdes i samband med butiksplundringarna på olika sätt stack ut ifrån mängden. Flera av kvinnorna hade utomäktenskapliga barn, andra hade tidigare arresterats för fylleri, lösdriveri eller prostitution. De var sannolikt fattigare och mer drabbade av nöden än det stora flertalet.¹⁵

Anna Sidås har skrivit en c-uppsats i Historia år 2000 i Linköping med titeln "Hungerupploppet i Västervik 1917". Här har hon velat granska deltagarna, organisationen och rättfärdigandet av upploppet. Samtidigt har hon velat utröna om det fanns några särskilda karnevalsartade inslag i själva upploppet. Hennes källor är fackliga protokoll, tidningar och domsböcker. Hon finner att oroligheterna i Västervik till största delen var mansdominerade, inledningsvis spontana men därefter mer organiserade och ha få karnevalsartade inslag.¹⁶

Sidås använder visserligen delvis samma böcker ("Folklig kultur i Europa 1500-1800" av Peter Burke och "Herremakt & folklig kultur" av E.P Thompson) som mig i sitt teoriavsnitt och i sin analys, men hon har en annan frågeställning och är mer intresserad av att kartlägga hungerdemonstrationen i Västervik än att sätta in den i ett större sammanhang. Dessutom använder hon andra delar av framförallt Burkes bok än de som jag har valt att fokusera på.

Carola Kjellgren har även hon skrivit en c-uppsats i Historia år 2005 i Linköping med titeln "Västerviks hungerstrejk 1917" där hon har gjort en komparativ undersökning mellan hur tre olika tidningar skildrar händelserna i Västervik 1917. De tre undersökta tidningarna är Folkets Dagblad politiken, som var syndikalistisk, Västerviks Veckoblad, som var moderat, och Östgöta Correspondenten som också var moderat. Hon finner att Folkets Dagblad är mer vänligt inställda till demonstranterna och uppmanar dem till fortsatt kamp medan Västerviks Veckoblad helst vill tona ner demonstrationerna och uppmanar till lojalitet mot

myndigheterna. Östgöta Correspondenten tar tydligt avstånd ifrån de strejkande och stämplar dem som upprorsmakare. Båda de moderata tidningarna uppmanar till handling i form av välgörenhet riktad mot de allra fattigaste.¹⁷

Om vi antar att tidningarna skriver för olika läsekretsar, åtminstone delvis, så förstärks bilden av ett splittrat Sverige. Hennes uppsats har dock begränsat värde för denna undersökning eftersom hon fokuserar mer på hur tidningarna skriver än vad.

2. Teori

Peter Burke har skrivit om folklig kultur och folkliga berättelser i sin bok "Folklig kultur i Europa 1500-1800" där han bland annat diskuterar den tidiga muntliga folkkulturen och dens improviserade berättelser. Han menar att den fria improvisationen följde vissa mönster och inte var fullt så fri och spontan som den kanske gav intryck av att vara. Dels fanns det vissa typer och stereotyper som representerade de olika samhällsklasserna, och dessa kunde skifta mellan stad och landsbygd och beroende på vilken grupp man själv representerade. Bondens sågs till exempel inte med blida ögon av stadens hantverkare utan betraktades antingen som dum eller som en girig typ som gärna tog för mycket betalt för sina varor.¹⁸

Dels fanns det återkommande teman som att motsätta sig förändringar genom att hänvisa till en svunnen guldålder då överheten respekterade vissa högt vördade rättigheter eller då en god härskare styrde med mild hand.¹⁹

Men slutligen så kunde det också handla om återkommande formuleringar, fraser och struktur. Som det faktum att Askungen återfinns på mängder av olika språk och versioner eller att väldigt många sagor inleds med "Det var en gång..." och avslutas med "...sedan levde de lyckliga i alla sina dagar".²⁰

Berättaren, trubaduren eller diktaren kunde alltså sitta med en verktygslåda full av välbekanta komponenter som sedan i slutändan kunde kombineras till något som i sig var ganska originellt. Allt utifrån vad åhöraren/läsaren förväntade sig eller vad genren krävde. Han kunde också bygga vidare på eller modifiera andras berättelser i önskad riktning.

Det är min avsikt att försöka finna en liknande struktur i de demonstrationer och protesthandlingar som Norrköpings arbetare ägnade sig åt.

E.P Thompson har i sin essäsamling "Herremakt & folklig kultur" skrivit om paternalism och patriarki i 1700-talets England. I en av essäerna "De engelska massornas moraliska ekonomi" så diskuterar han utifrån de matupplopp som drabbade England under detta århundrade. Allmänheten var väldigt beroende av bröd och drabbades därför hårt av höjda matpriser eller minskad tillgång. Deras konsumtion minskade inte nödvändigtvis med höjda priser utan det var troligare att de i så fall skar ner på andra matvaror för att kunna fortsätta äta bröd eller rentav ökade mängden bröd de åt för att kompensera för andra matvaror. Men inom det patriarkaliska systemet så fanns det en rad lagar avsedda att skydda folkets tillgång till bröd. Bönderna skulle ta all sin säd direkt till städernas marknader så fort som den hade skördats och sälja den direkt till allmänheten. De skulle inte sälja den i förväg, hålla inne den i hopp om större förtjänst eller avyttra den till någon mellanhand. Först efter att vanligt folk hade fått sin beskärda andel så hade storhandlarna rätt att göra inköp. Och denna handel omgärdades sedan av restriktioner med mycket gamla anor som skulle förhindra spekulation, ommalning och massinköp. Mjölaren och bagaren betraktades i stort sett som en samhällets tjänare som skulle nöja sig med en skälig lön istället för att försöka maximera sin vinst.²¹

Men det skulle snart visa sig att detta system, som stöddes av både den lägsta och delar av den högsta klassen, skulle utsättas för stora påfrestningar. Framförallt storbönderna började göra affärer med olika mellanhänder och undvika marknaden helt eller enbart sälja mindre partier där för syns skull. Mjölarna köpte upp stora partier säd i hemlighet och började monopolisera handeln. Denna utveckling förstärktes efterhand som 1700-talet framskred till vanliga människors och myndigheternas stora föregelse. Vad som i princip var på väg att ske

var införandet av marknadspriser. Även om den gamla modellen var på väg att försvinna så existerande den fortfarande som ett ideal i många tankevärld. Under goda tider var böndernas uppförande inget större problem och de hårda lagar som instiftats för att minska spekulatören användes mera sällan. Men när det var dåliga tider dammades de av, inte minst i syfte att lugna de vanliga människorna och visa dem att myndigheterna agerade på deras vägnar.²²

När hungersnöden stod för dörren ökade spänningarna mellan stad och landsbygd, bönder och borgare, och rykten spreds om att mjölnare och bagare drygade ut sitt mjöl med ekollon, bönor, ben, krita, hackad halm och rentav hästspilling. Man var mycket negativt inställd till att säden lämnade bygden och det hände att stora grupper stadsbor stoppade sädestransporter ut- eller bortifrån staden.²³ Det var ofta bagarna som blev måltavla för människornas missnöje eftersom det var de som man hade mest kontakt med till skillnad ifrån spekulanter, mellanhänder och spannmålsuppköpare. Stora folkmassor kunde samlas för att göra sädesinventeringar hos traktens bönder och handlare, tvångsmala mjöl i kvarnarna och tvinga till sig lägre priser ifrån mjölnare och bagare. Visst förekom det stölder och förstörelse men de allra flesta skötte sig och det fanns ett starkt moraliskt stöd ifrån hela befolkningen för den här typen av aktioner med dem som skodde sig på nödtiden. Det var också vanligt att det var kvinnor som stod bakom och deltog i de ofta ganska spontana aktionerna. På kort sikt kunde deras agerande få motsatt effekt och skrämja bönderna så att de helt höll sig borta ifrån stadens marknad, men på längre sikt hade hotet om upplopp ändå en stor effekt för att få förebyggande åtgärder till stånd och hindra prishöjningar.²⁴

I samband med dessa hungeroroligheter förekom det en vädjan om myndighetsingripande och hänvisningar till gammal lag och rätt som förbjöd bönder och handlare ifrån att undanhålla eller gömma sin spannmål. Städernas styrande gjorde vad de kunde för att lugna massorna, väl medvetna om att ingripande ifrån militär skulle ta tid och vara riskabelt.²⁵

Det finns alltså goda skäl att hävda att det patriarkala och paternaliska samhället inte enbart var ett projekt som drevs av en rik överklass utan att det även var något som vanligt folk tidvis kunde efterfråga. Särskilt i en tid av kris då tillgången till andra politiska kanaler var starkt begränsad. Tillgången till och priset på livsmedel är en fråga som väcker engagemang i breda folklager, då som nu.

Båda mina teorier är hämtade ifrån böcker som beskriver omständigheter och mönster ifrån 1700-talet och tidigare. Dessutom så är Burkes modeller en betraktelse av sagor och muntliga kulturer och jag kommer att vara tvungen att utvidga begreppet berättelse i min analys för att till fullo kunna applicera det på hungerdemonstrationerna i Norrköping. Den värld som min uppsats skildrar är också mer komplex än det 1700-tal som Thompson skriver om, det är en värld med betydligt fler aktörer som både har blivit mindre och större. Det är inte säkert att jag till fullo lyckas med mitt uppsåt att applicera Burke och Thompsons slutsatser på händelserna i Norrköping 1917, men det är ändå min ambition och övertygelse att det finns värdefulla insikter att hämta hos dessa båda herrar.

3. Bakgrund

I samband med borggårdskrisen i februari 1914 avgick Karl Staafs liberala regering och ersattes med en mer konservativ ledd av Uppsala läns förre landshövding Hjalmar Hammarskjöld. I hans regering fanns det gott om representanter ifrån både den gamla adeln och den nya tidens industrimagnater.²⁶ Krigsåren skulle visa sig ge god avkastning för det svenska näringslivet trots en inledande oro för ekonomisk avmattning. De stora vinsterna kom framförallt ifrån exporten till de krigförande länderna och då i synnerhet till Tyskland. Det som exporterades var råvaror och industriprodukter men även stora mängder livsmedel.²⁷

Kriget kom att öka efterfrågan och därmed priset på många basmatvaror såsom kött, ägg, smör, mjöl och mjölk. I april 1915 hade priset på fläsk i Tyskland tredubblats sedan krigsutbrottet vilket gjorde det väldigt förmånligt för de svenska bönderna att exportera köttet snarare än att sälja det på den inhemska marknaden.²⁸ Det höjda priserna och den minskade tillgången medförde att svenska hushåll i allt större utsträckning började livnära sig på potatis, mjöl, bröd och gryn istället för kött. Visserligen importerades mycket av brödsäden ifrån Tyskland, Ryssland och så småningom USA och priserna steg även här. Men genom att sänka tullarna och införa ett statligt importmonopol så lyckades regeringen ändå hålla nere priserna. Detta kombinerat med flera goda potatisskördar under de första krigsåren gjorde att det ändå gick att undvika en kris i livsmedelsförsörjningen.²⁹

Men effekterna av kriget drabbade ändå befolkningen väldigt ojämnt och olika. Medan samhällets övre skikt tjänade stora pengar så fördyrades tillvaron för det stora flertalet både genom ökade livsmedelspriser och ökade kostnader för basvaror som lyse, bränsle, kläder och skor.³⁰

Det skulle snart visa sig att stora problem var under uppsegling och de började redan under sommaren 1916 då britterna började utnyttja sitt herravälde på haven för att strypa handeln och isolera Tyskland ifrån omvärlden. Detta ledde till problem för Sverige som både var välvilligt inställda till Tyskland och hade inkomstbringande ekonomiska förbindelser med landet. Under sommaren 1916 beslagtogs gods till stora värden från svenska båtar och spannmålslaster ifrån USA kvarhölls.³¹

Tysklands svar på britternas handelsblockad skulle inte visa sig vara gynnsamt för svensk livsmedelsförsörjning. Sedan 1915 hade deras ubåtsflotta attackerat fientliga handelsfartyg men i januari 1917 så inledde de tyska och österrikiska regeringarna det ”totala ubåtskriget” riktat mot alla handelsfartyg i närheten av franska och engelska vatten. Sverige blev nu mer eller mindre helt avskuret ifrån omvärlden.³²

Ännu ett orosmoln på himlen var att 1916 års skörd blev dålig, särskilt när det gällde potatisen som blivit en allt viktigare stapelvara. På grund av detta så började först sockret ransoneras under hösten 1916 och följande år hade turen kommit till brödsäden. Samtliga personer som inte var jordbrukar försågs med ett brödkort som berättigade till inköp av 250 gram mjöl eller bakat bröd per person och dag. De personer som hade tunga kroppsarbeten kunde dessutom bli berättigade till ”påbröds kort” på ytterligare 50 gram per dag. Distributionen av varorna sköttes av den vanliga handeln medan staten krävde redovisning av inlösta kuponger. Det visade sig snart att landets tillgångar av brödsäd hade kraftigt överskattats och efter en inventering i januari 1917 så blev man tvungna att sänka dagsransonerna till 200 gram istället. Mycket av säden hade också använts till utfodring av grisar och andra köttdjur som sedan gått

på export till Tyskland. För att mildra effekten av detta beslut så utlovades fler påbrödskort till folket.³³

Den redan svåra situationen förvärrades ytterligare av den osedvanligt kalla och sena våren 1917 och av den medvetna spekulation som många bönder och handlare ägnade sig åt.³⁴ Sammantaget bidrog allt detta till kraftigt stigande priser och livsmedelsbrist.

Den drastiska ransoneringen var en av de sista åtgärder som Hammarskjölds regering genomförde innan den begärde sitt avsked i slutet av mars 1917. De fick bära skulden för problemen kring livsmedelsförsörjningen och för att Hammarskjöld själv inte engagerat sig tillräckligt för att öka livsmedelsimporten utifrån.³⁵ Den starkaste kritiken kom ifrån socialdemokraterna under ledning av Hjalmar Branting. De menade att Hammarskjöld gynnade Tyskland på det svenska folkets bekostnad och var ett hinder för att få tillstånd ett handelsavtal med Storbritannien.³⁶ Hammarskjöld kom så småningom att ersättas av den konservative industrimannen och universitetskanslern Carl Swartz som i sitt första framträdande i den andra kammaren öppet redovisade de dystra livsmedelssiffrorna och lade skulden för bristen på sin företrädare.³⁷

3.1 De första hungerdemonstrationerna

I början av april 1917 uppvaktade 200 kvinnor ifrån Söderhamns skärgård kronolänsmannen som var den lokala brödbyråns ordförande. De beklagade sig över de allt för små brödransonerna och bad att livsmedel skulle få säljas utanför ransoneringssystemet. Kronolänsmannen biföll deras begäran och lovade att ta upp frågan med folkhushållningskommissionen som var ansvarig för ransoneringen. Några dagar senare inträffade en liknande episod i Halmstad där en stor grupp människor förgäves hade köat för att få påbrödskort. Efter en kort uppvaktning av stadens borgmästare så skapades en kommission bestående av sex arbetare och en journalist som skulle bli ansvariga för utdelningen av påbrödskort.³⁸

Hans Nyström har i sin bok "Hungerupproret 1917" försökt räkna ut ungefär hur många demonstrationer och manifestationer kopplade till matbristen som skedde under våren 1917 utifrån vad som sägs i olika tidningar. Vänstertidningar som Socialdemokraten och Politiken har omnämnt fler fall av oroligheter än liberala tidningar som Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Han menar att det förekom något i stil med 146 olika manifestationer grundade i hungerrörelsen mellan april och juni 1917. Dessa ska tillsammans ha innefattat mer än 300 000 personer. Rent geografiskt var de flesta av utbrotten av oroligheter koncentrerade till Götaland, Svealand och upp längs Norrlandskusten. Oftast utgick de ifrån olika industridistrikt.³⁹

3.1.1 Västervik

År 1917 var Västervik en liten handels- och hantverksstad som hade genomgått en snabb industriell expansionsfas sedan sekelskiftet. Nu fanns här en tändsticksfabrik, ett par stenindustrier, en kemisk industri och några mekaniska verkstäder. Många av stadens invånare var alltså industriarbetare som hade drabbats hårt av de höjda spannmålspriserna och bristen på livsmedel. I kommunen fanns det relativt starka fackföreningar varav en syndikalistisk.⁴⁰

Det hela började under lördagen den 14:e april då de anställda vid AB Bröderna Flinks Granitstenhuggeri gick ut i strejk. De strejkande begav sig sedan ut på stan i sällskap av några byggnadsarbetare för att söka upp de ansvariga för ransoneringen i Västervik. De krävde ökade brödransoner och hotade med att kasta ut en av de ansvariga genom ett fönster om inte

deras krav tillmötesgicks. Redan följande dag så gick det ut en skrivelse ifrån Västerviks fördelningsnämnd till stadsfullmäktige med en begäran om hjälp för att lösa situationen i staden.⁴¹

Under måndagen den 16:e utbröt en livlig diskussion ibland stadens övriga arbetare när de anlände till sina arbetsplatser. Man beslutade att mangrant lägga ner arbetet och vid middagstid så hade en allmän strejk brutit ut. Arbetarna marscherade iväg till Stortorget och skickade ut representanter för att ta kontakt med stadens ledning. Under tiden begav sig ett par hundra strejkande till Holländska kvarnen där staden malde sin säd. Väl där konstaterade de att lagerhållningen var bristfällig och att flera mjölsäckar var fuktskadade och förorenade. Under tiden så gjorde andra grupper liknande inspektionsbesök vid brödbyrån och mejeriet. Vid tvåtiden återsamlades alla vid Stortorget igen och så småningom uppgick folkmassan till mellan tusen och tvåtusen personer.⁴²

Syndikalisterna Frans Johan Gustafsson höll tal och man beslutade sig för att utse ombud för de olika organisationerna och arbetsplatserna. Därefter upplöstes de strejkande i mindre grupper. Några av dem drev genom gatorna, stal bröd eller antastade några av stadens olika livsmedelshandlare.⁴³

Senare på eftermiddagen samlades 14 ombud för att sammanställa de strejkandes krav. Dessa krav var riktade både mot kommunen och mot de statliga myndigheterna och formulerades i den så kallade Västerviksresolutionen. Från kommunen begärde man bland annat gratis mark för potatisodling, att en kommunal sopkockningsanstalt skulle organiseras och att kommunen skulle köpa in och distribuera potatis till stadens nödlidande.⁴⁴ När det gällde staten så krävde man en hårdare kontroll över livsmedelsförsäljning och distribution, stopp för livsmedelsexporten, kraftfullare tag mot livsmedelsspekulationen och att rusdrycksförbud infördes. Vid ett möte senare under kvällen så godtogs dessa krav enhälligt av de strejkande.⁴⁵

Därefter uppstod det en livlig diskussion eftersom syndikalisterna ville att strejken skulle fortsätta om inte också lönerna höjdes och en åtta timmars arbetsdag infördes. Dessa krav motsatte sig de övriga fackföreningsrepresentanterna och förslaget genomfördes aldrig.⁴⁶

När kraven överlämnades på tisdagen så hade de strejkande återgått till sina arbetsplatser även om arbetarkommittén fortsatte att arbeta för att kraven skulle genomdrivas. Manifestationen blev i slutändan en stor framgång, fler påbrödskort delades ut, priset på matvaror sänktes, arbetsgivarna var villig att bevilja tillfälliga understöd till anställda i trångmål och lokala näringsidkare bildade gemensamma inköpsorganisationer för att kunna köpa in större livsmedelskvantiteter billigare. Händelserna i Västervik kom även att få stor påverkan på andra delar av Sverige.⁴⁷

3.1.2 Ådalen

Ådalen kom att bli skådeplatsen för några av de mest omfattande demonstrationerna under hela den period av livsmedelsbrist som drabbat landet. Det började redan i mindre skala den 21:e april då 1200 arbetare hade samlats på uppmaningen av syndikalistsympatisören och tidningsmedarbetaren J A Ekstedt. Bristen och dyrtiderna diskuterades livligt och en mindre kommitté utsågs för att prata med borgmästaren. Därefter begav man sig ut och besökte flera av de större handlarna i trakten för att inspektera deras förråd. När inga undantagna livsmedel gick att hitta så upplöstes demonstrationen så småningom under fredliga former.⁴⁸

Under natten till den 24:e april hade någon satt upp ett antal handskrivna anslag där arbetarna blev uppmanade att samlas på en bro senare under eftermiddagen i en stor hungerdemonstration. Redan under förmiddagen började en del yngre arbetare att avbryta sitt arbete och klockan 14 hade över 3000 arbetare ifrån hela Ådalen, från industrierna i Kramfors, Björknäs, Frånö, Svanö, Strömnäs och Lunde, samlats vid en lokal i Kramfors. Demonstranternas förhandlingar leddes av den vänstersocialistiske landstingsmannen Karl Lindqvist och en kommitté på fem män och kvinnor som gemensamt skulle lägga fram en resolution som skulle sändas in till riksdagen.⁴⁹

Luften surrade av rykten om att det fanns undangömda matförråd i trakten och i samlad trupp begav sig demonstranterna iväg till några byar i trakten och började inventera böndernas förråd. Bönderna fick även skriva på kontrakt där de lovade att sälja mjölk och potatis till lägre priser än tidigare. Den handfull poliser som fanns på plats kunde inte göra särskilt mycket och kronofogden fick ett slag över örat när det uppstod tumult under ett besök på en gård. Några gömda matförråd återfanns egentligen aldrig även om lite socker och mjölk försvann under ett besök hos en handlare.⁵⁰

Demonstranterna återvände till Kramfors igen för att diskutera den resolution som skulle lämnas in till riksdagen. Deras krav liknade mycket de som hade framförts i Västervik. Det handlade om fastslagna maxpriser på viktiga livsmedel, beslagtagande av alla potatis, hjälp till de fattiga och ett slut på livsmedelsexporten. Vid sjutiden på kvällen skingrades de församlade arbetarna.⁵¹

Under den 25:e april var det lugnt, men dagen därpå bestämdes det att inventeringarna skulle fortsätta men längre norrut. Inledningsvis så var det ungefär 2000 personer som begav sig utmed älven men allt fler anslöt sig efterhand som de passerade förbi olika samhällen och industrier. Så småningom växte tåg till mellan 4000 och 5000 personer, av dessa var kanske en femtedel kvinnor. I främsta ledet gick en musikkår och spelade, följda av flera personer med fanor. Under marschens gång så genomsöktes flera av de gårdar och affärer som demonstrationståget passerade förbi. På eftermiddagen kom man fram till samhället Nyland där Albert Viksten ifrån det socialdemokratiska vänsterpartiet och syndikalisten Fritz Ståhl höll tal. Medan Viksten försökte lugna demonstranterna och avhålla dem ifrån att strida med bönderna så försökte Ståhl uppvigla dem till att kräva att Anton Nilsson, en av de ansvariga för Amaltheadådet⁵², skulle frigges ifrån länsfängelset i Härnösand. Ännu en kommitté utsågs och förhandlingar kring mjölkpriset fördes med traktens mejeri.⁵³

Under de följande två dagarna tog inventeringen av landsbygden verkligen fart och stora grupper om flera hundra arbetare sökte igenom byarna. Även om stämningen tidvis var hotfull så verkar inte särskilt mycket våld ha förekommit. Trots detta så beslöt landshövdingen att begära fram en militär säkerhetsstyrka efter ett kort besök i Kramfors där han hade mötts med revolutionära slagord ifrån en församlad folkmassa.⁵⁴ Två infanterikompanier, 25 kavallerister och en kulsprutepluton anlände i Ådalen den 28:e april, men många av soldaterna dolde inte sina sympatier för arbetarna.⁵⁵

I Härnösand var spänningen väldigt spänd och ett antal soldater och kulsprutor hade skickats till länsfängelset för att förstärka bevakningen av Anton Nilsson efter att fler och allt högljuddare krav hade förts fram på att han skulle släppas fri.⁵⁶

Så småningom blev det åter lugnare i Ådalen, bland annat tack vare att det vänstersocialistiska partidistriktets ordförande Ivar Vennerström hade fått permission ifrån riksdagen och kunde åka dit och dämpa de värsta oroligheterna.⁵⁷

3.1.3 Stockholm

Även i huvudstaden kokade det under ytan och det fanns flera oroväckande tecken på att problem var under uppsegling. Flera mindre bråk hade redan uppstått när kvinnor som köat för att köpa mat hade fått veta att den tagit slut.⁵⁸ När vänsterradikalen Hinke Bergegren talade om den ryska revolutionen på Skeppsholmen i slutet av april så fanns ungefär 200 flottister ibland åhörarna. Ett liknande möte tre dagar senare besöktes av ett stort antal värnpliktiga.⁵⁹

Den 3:e maj kallade syndikalisterna till ett stormöte som lockade mellan 2000 och 50 000 personer, beroende på vem som räknade. Mötet var dock kort och de församlade skingrades snart. Ett liknande möte den 9:e maj ledde till en mindre demonstration som snabbt stoppades av ridande polis.⁶⁰

Den 5:e juni planerade det socialdemokratiska vänsterpartiet ett massmöte på Gustav Adolfs torg. Men den här gången var myndigheterna väl förberedda på orolighet och hade kraftigt förstärkt högvakten och kallat in flera extra poliser. En stor skara nyfikna har samlats under eftermiddagen, men polisen och militären lyckas inledningsvis stoppa de första grupperna av arbetare. Men spänningen stiger efterhand och snart lyckas flera arbetargrupper spränga några av avspärningarna och handgemäng uppstår. Demonstranterna kastar sten på polisen och de svarar med att dra blankt och med sina sablar försökt skingra folkmassan. Beridna och till fots försöker polisen rensa torget ifrån demonstranter. Flera ledande vänsterpolitiker, bland andra Hjalmar Branting, Per-Albin Hansson och Zeth Höglund, anländer i ett försök att lugna ner situationen och framåt kvällen så blir det så småningom lugnare.⁶¹

3.1.4 Göteborg

I Göteborg började oroligheterna i mindre skala under kvällen den 21:e april. Spänningen var spänd efter att det genom de lokala tidningarna blivit känt att det förekommit bråk i andra städer. Det verkar ha börjat med att polisen råkade i bråk med en överförfriskad man som blivit utslängd ifrån ett café. Förbipasserande strömmade till och kraven på bröd började höras. Spontant bestäms det att man ska bege sig till rådhuset och folkmassan sätter sig i rörelse och växer efterhand som den närmar sig. Men polisen och lokala politiker lyckas ganska snart lugna ner oroligheterna.⁶²

I början av maj så uppstod ytterligare oroligheter när strejkande varvsarbetare började inventera livsmedelsförråden hos några lokala handlare. Den 5:e maj var matbristen så stor att ransonerna hade skurits ner med följden att flera familjer gjort slut på sina matkuponger redan tidigt i veckan. Vissa stamkunder har tidigare fått handla på kredit hos vissa handlare och allt fler av de övriga krävde att också få göra det. Några hundra kvinnor hade samlats för att tåga till livsmedelsnämnden och förmå dem att vidta åtgärder. De krävde att nämnden skulle tvångsbeslagta böndernas potatis och dela ut den till allmänheten, ett förslag som borgmästaren avfärdade. Efter att mötet hade upplösts så begav sig några av kvinnorna till ett bageri och krävde att få handla bröd utan några kuponger. När biträdena vägrade så blev kvinnorna hotfulla och polisen tillkallades. De spärrade av platsen, men under tiden hade stora grupper människor börjat besöka andra bagerier med liknande krav. Några brödotkörare blev stoppade och deras vagnar rensades på bröd. Poliserna var för få för att kunna göra mer än att försöka upprätthålla lugnet och se till att det gick städat till. Flera tusen personer var i rörelse

runt om i staden. En stor butik stormades av en folkmassa utan att polisen kunde hindra dem.⁶³

Till sist kände sig Göteborgs polismästare nödgad att kalla in militär hjälp för att återställa lugnet. Ett närliggande militärförband skickade 120 kavallerister som tillsammans med stadens 400 polismän nu på allvar började försöka sätta stopp för kravallerna. Men demonstranterna visade sig inte vara särskilt villiga att skingras utan flera av dem började kasta sten och flaskor mot polis och militär. Dessa svarade med att dra blankt och kavalleristerna gjorde flera chocker för att rensa Järntorget. Kaoset förstärktes av att flera personer kom ut ifrån teatrar och biografier efter att ha sett kvällens föreställning samtidigt som bråket var som intensivast. Men i slutändan så hade demonstranterna inte mycket att sätta emot sina bättre utrustade och utbildade motståndare och ordningen återställdes så sakteliga.⁶⁴

3.1.5 Seskarö

Seskarö är en liten ö placerad ett par mil sydväst om Haparanda. De huvudsakliga arbetsgivarna vid denna tid var de två sågverken Granvik och Sandvik. Under vintern blev ön isolerad ifrån omvärlden, vilket ytterligare bidrog till att livsmedelsbristen ökade. I april och maj 1917 förekom det vid flera tillfällen tvångsköp då hundratals arbetare köpte matvaror utan kuponger. Den lokala polisen fick i uppdrag att försöka förhindra framtida tvångsköp och dessutom arresterade de skyldiga till de tidigare brotten. Kronofogden själv anlände till ön den 25:e maj. Efter ett möte så gick öns arbetare med på att förhör skulle hållas, men de vill inte acceptera att någon skulle häktas och fängslas. Kronofogden tillkallade militär hjälp, och några dagar senare så anlände 50 soldater till ön och omringade den lokal där förhören hölls. Men även en stor folkmassa var närvarande och när de inte skingrades på kronofogdens uppmaning så beordras ett tjugotal soldater att rycka fram med fällda bajonetter. Soldaterna blev dock övermannade och avväpnade och tvingades att lämna ön tillsammans med polisen och kronofogden.⁶⁵

En ny grupp bestående av 300 soldater anlände följande dag och fick senare uppbackning av ytterligare 125 man. Förhandlingarna med arbetarna återupptogs, de återgick till sina arbeten och återlämnade de vapen som de hade tagit ifrån de tidigare soldaterna. I utbyte mot att soldaterna avlägsnades ifrån ön så inleddes förhören åter och en handfull personer skulle senare dömas till kortare straff för upplöpp.⁶⁶

3.2 Norrköping

Norrköping har gamla anor som industristad och var centrum för textilindustrin redan under 1600- och 1700-talet, en position som staden behöll ända fram till 1900-talets början. År 1913 slogs fyra av stadens fem största yllefabriker ihop till Förenade Yllefabriker (YFA). I staden fanns även en omfattande bomullsindustri och flera pappersbruk. Övriga industrigrenar var betydligt mer blygsamma i omfattning och betydelse. Annars så dominerade industrisektorn helt och tjänstesektorn var starkt begränsad.⁶⁷

Befolkningstillväxten var ganska blygsam under 1900-talets första sekel men 1917 låg befolkningen på strax under 60 000 personer.⁶⁸ Första världskriget drabbade Norrköping hårt och 1917 minskade invånarantalet med mer än 400 personer och året där på med ytterligare 1300.⁶⁹

Tack vare rösträttsreformer genomförda under början av 1900-talet hade flera, små steg tagits mot demokratisering, men det var fortfarande bara män över 24 år med betalda skatter som hade rösträtt och en förmögen person kunde fortfarande ensam ha upp till 40 röster. Detta

medförde att Norrköping, liksom de flesta svenska städer och kommuner, styrdes av en stabil konservativ majoritet.⁷⁰ Textilarbetarna som var en av de största grupperna i staden och till stor del bestående av kvinnor saknade i princip helt representation i kommunfullmäktige. Däremot var deras arbetsgivare rikligt representerade även här.⁷¹ Arbetarrörelsen i Norrköping var dominerad av socialdemokrater och förespråkade parlamentarism framför andra, mer radikala metoder.⁷²

4. Undersökningen

Jag kommer nu att först presentera de två stora konfliktstillfällena mer ingående. Därefter kommer jag att diskutera enskilda inslag mer på djupet och sätta fingret på enskilda åsikter och ståndpunkter. De stora frågor som helt dominerar samtliga studerade tidningar är kriget, oroligheterna i Ryssland och dyrtiden som råder i landet. Det mesta av vad som skrivs kan på något sätt relateras till något av dessa ämnen.

4.1 Den 20:e april⁷³

Mellan klockan nio och tio under fredagen den 20:e april 1917 lade ett stort antal kvinnliga fabriksarbetare (huvudsakligen yngre enligt Norrköpings Tidningar), framförallt ifrån Holmens väveri och spinneri, ned sitt arbete och begav sig i samlad trupp till elementärläroverkets exercisfält för ett rådslag. Där bestämdes det att man skulle tåga till rådhuset för att tala med borgmästare G. A. Björkman, som även var ordförande i den lokala brödfördelningsnämnden. På vägen dit så hade demonstrationståget vuxit till 1200 personer. En kommitté på fyra personer, två manliga och två kvinnliga trots att de kvinnliga demonstranterna var i majoritet, hade utsetts och de överlämnade en skrivelse till borgmästaren, vars innehåll sammanfattas av Norrköpings Tidningar och Östergötlands Folkblad på ett i stort sett identiskt vis:⁷⁴

”Undertecknade kommitterande för vid Holmens bruk och fabriksaktiebolag samt Bergs bolag anställda arbeterskor bedja härmed få vördsamt framställa nödvändigheten av att erhålla antingen påbrödskort eller också att få beredas tillfälle att få köpa gryn utan kort. Förhållandet är för oss det, att vi, som större delen av dagen äro upptagna av vårt arbete, icke äro i tillfälle att för våra familjer utföra den matlagning, som kunde göra dessa varor för oss mera oumbärliga.”

Norrköpings Tidningar väljer att, av någon anledning, även inkludera namnet på fem stycken arbeterskor som verkar ha undertecknat skrivelsen. Efter att skrivelsen har överlämnats så samtalar kommittén med borgmästaren och understryker situationens allvar och de svåra tiderna. Borgmästaren i sin tur manade till lugn och försäkrade om att inga oegentligheter hade skett i samband med utdelandet av brödkort. Han lovade dessutom att omedelbart åka iväg till Stockholm för att direkt tala med de ansvariga på folkhushållningskommissionen och där framföra de demonstrerades krav. Allt detta förde kommittén sedan vidare till de övriga demonstranterna som därefter återgick till sina arbetsplatser. Det noteras i flera av tidningarna att Holmens bruk sedan tidigare har haft för avsikt att inrätta ett eget soppkök för att servera sina anställda mat för en billig penning.

I en kort intervju strax innan sin avresa berättade borgmästaren att det inte var särskilt lätt att vara ordförande i fördelningsnämnden i tider som dessa och att han fick in krav på extra påbrödskort ifrån många andra Norrköpingsbor. Även om han skulle göra vad han kunde så var bristen på gryn och mjöl så pass stor i hela landet att man inte skulle ha allt för stora förhoppningar.⁷⁵

Vid 15-tiden på eftermiddagen så fick de anställda vid Gryts fabrik veta att det varit demonstrationer tidigare under dagen och lade själva ned arbetet. De samlades i all hast på en äng och begav sig vidare ner mot staden med sikte på rådhuset. På vägen dit plockade de upp ytterligare anställda vid Gryts andra fabrik i staden. När de kom fram till rådhuset så uppgick deras antal till 1500 personer enligt Östergötlands Folkblad eller 600-700 enligt Norrköping Tidningar och Östgöta Correspondenten. De krävde att få framföra sina krav till borgmästare

Björkman, men denne hade redan hunnit avresa till Stockholm och de fick istället tala med polismästare Ericson. Till honom framförde de krav på fler påbrödskort, att grynen skulle undantas ifrån ransoneringen och att ett förbud för livsmedelsexport skulle införas. Polismästaren lovade att ringa upp borgmästaren i Stockholm och framför kraven. Därefter tågade demonstranterna tillbaka till ängen för att samtala med disponent Engelke som förfaller vara chef för Gryts fabriker i staden. De ville veta om han kunde bevilja dem extra dyrtidstillägg av något slag, men det var en fråga som han ansåg att de olika organisationerna (fackförbunden och arbetsgivarna?) skulle diskutera sinsemellan och inte något som han personligen kunde bevilja. Men han lovade att framföra frågan till bolagsstyrelsen. De demonstrerande ville även få betalt för den tid då de varit frånvarande ifrån sina arbetsplatser under eftermiddagen vilket beviljades. Därefter upplöstes demonstrationen.

I efterhand så har tidningarna lite olika funderingar kring orsaken till demonstrationerna även om de var eniga om att de hade gått väldigt fredligt till och det fanns skäl till missnöje ibland arbetarna. Enligt Östergötlands Folkblad var det bara en tidsfråga innan man övergick ifrån "...en tyst klagan över umbäranden och brist i hemmet, utan förtvivlan börjar ge sig till känna som en eruptiv kraft". Textilarbetarna hade det helt enkelt väldigt svårt, något som landets besuttna inte hade förstått.⁷⁶

Norrköpings Tidningar menade istället att visst var det synd om arbetarna "...som till stor del lever av kaffe och bröd...", men att myndigheterna gjorde vad det kunde och att det var oförståndigt att låta känslorna styra över förståndet och lyssna på "...hetsagitation med politiska motiv...". De anser att den orostämning som råder i landet och nu drabbat Norrköping till stora delar är ett verk av en ohelig allians mellan socialdemokrater och liberaler.⁷⁷ Och det blir ju knappast bättre av att kaoset i Ryssland kan tjäna som inspiration.

Något rättsligt efterspel nämns inte i tidningarna och på det hela taget verkar det ha varit en ganska lugn och begränsad manifestation av ett slag som var ganska vanligt runt om i resten av landet under denna tidpunkt.

4.2 Demonstrationerna bryter ut⁷⁸

Oroligheter kunde anas redan under torsdagen den 3:e maj då ett antal arbetarhustrur hade samlats utanför livsmedelsnämndens kontor i Norrköping för att köpa paltbröd. Brödet tog dock slut redan under morgonen och i desperation begav sig ett antal kvinnor till rådhuset för att vädja till borgmästaren. Men det var för tidigt och ingen ansvarig stod att finna där. Därefter begav sig kvinnorna istället till Östergötlands Folkblads redaktionslokaler där de ropade efter bröd och hotade att krossa affärernas fönster och ta vad de kunde komma över om de inte fick någon hjälp. Efter en kort stund skingrades de, men med löftet om att de och åtskilliga andra skulle samlas på Getängen klockan åtta på förmiddagen följande dag.⁷⁹

Vid åttatiden på morgonen fredagen den 4:e maj samlades ett stort antal (ungefär 3500 enligt Norrköpings Tidningar och ungefär 4000 enligt Östergötlands Folkblad) personer, av olika åldrar men mestadels kvinnor, på Getängen, elementarskolans exercisplats. Tidningsmannen H.E Vester ifrån Östergötlands Folkblad höll ett tal där han pratade om kvinnornas svåra situation och de stora svårigheter som för tillfället drabbat hela Europa. En deputation bestående av fem kvinnor utsågs för att uppvakta borgmästaren och stadens mjölkcentral. Tillsammans så diskuterade och formulerade man en resolution, en kravlista, som skulle framföras till borgmästaren:

- Antingen mera mjöl eller påbrödskort, korngryn eller kornflingor per vecka till hushållen.
- En effektivare ransonering av paltbrödet.
- Att livsmedelsnämnden införskaffar och saluför fler livsmedel än tidigare.
- Att det mellanhandssystem som förekommer inom handeln och på torgen bekämpas så att producenterna säljer sina varor direkt till konsumenterna.
- Maximipriser på en rad viktiga matvaror såsom morrötter, mjölk och smör.
- Att de brödkuponger som frivilligt insamlats ges till de allra fattigaste.
- Att tvångsbeslag av potatis ska organiseras.
- Att fabrikena skulle upphöra med sina soppkök och att arbetarna istället skulle erhålla extra gryn.
- Att de ovannämnda åtgärderna skulle genomföras så snabbt och effektivt som möjligt.

En del av kvinnorna (1800 enligt Norrköpings Tidningar) tågade sedan vidare ner mot staden med siktet inställt på rådhuset och borgmästare Björkman. Deputationen överlämnade resolutionen till borgmästaren som, efter en kort stunds diskussion med dem, sedan höll ett tal för de församlade demonstranterna. Han berättade om de kraftfulla åtgärder för att sänka priset och öka tillgången som regeringen och folkhushållningskommissionen planerade. Livsmedel var på väg in i landet ifrån Danmark, Tyskland och Österrike och maximipriser på potatis skulle sannolikt införas. Ransoneringen och exportrestriktionerna hade även bidragit till att öka mängden tillgängliga matvaror. Livsmedelsnämnden planerade flera åtgärder för att lindra den värsta nöden för stadens fattiga, bland annat skulle ett centralt soppkök inrättas och ungefär 5000 grynkort extra delas ut till större familjer. Men det var svåra tider i hela landet och det måste alla förstå. Detta var inte rätt tillfälle för bråk och oroligheter, upplopp och kravaller skulle inte förbättra situationen på något sätt.

I slutet av borgmästarens tal märktes en påtaglig oro hos de demonstrerande och det hördes rop på potatisinventering och uppmaningar om att bege sig till bagerierna och brödbutikerna. Deputationens ordförande hade problem med att göra sig hörd när hon skulle framföra att mjölkcentralen svårligen kunde sänka sina priser om inte staten ingrep på något sätt. Även hon uppmanade demonstranterna till lugn. Men det hjälpte föga.

Demonstrationen bröts ned i mindre grupper som begav sig iväg mot olika delar av staden med rop som ”vi gå till bagerierna!” eller ”vi ska ha fram potatisen!”. En grupp samlade sig framför Olssons ångbageri som låg närmast torget. Enligt Norrköpings Tidningar så var närvaron av en grupp poliser och det faktum att polismästare Ericson anlände det enda som hindrade folkmassan ifrån att storma butiken. Östergötlands Folkblad däremot menar att det gick mer fredligt till och att folk framförallt begav sig dit för att köpa bröd utan kuponger. I kön till bageriet så svimmade ett antal kvinnor (tre enligt Östergötlands Folkblad, fyra enligt Norrköpings Tidningar) som därför måste bäras bort en bit. De kvicknade dock till igen ganska snabbt.

Men Olssons bageri hade långtifrån tillräckligt med bröd för att det skulle räcka till alla och därför begav sig andra grupper vidare till Anderssons bageri där de köpte eller tog så mycket bröd som de kunde hitta, återigen utan kuponger. De som fortfarande inte fått tagit något bröd begav sig vidare till Torstenssons bageri som länsades på allt bröd. Enligt Norrköpings Tidningar blev gamla fru Clara Torstensson svårt uppskakad och fick en allvarlig nervchock. Ett flertal andra bagerier i staden blev länsade på samma sätt. Norrköpings spis- och knäckebrödsfabrik sålde totalt 900-1000 kg knäckebröd utan att begära kuponger till ett stort antal av demonstranterna. Enligt Östergötlands Folkblad så gjorde inte polisen särskilt mycket

för att stoppa plundringen och tömningen av butiker och bageri. I vissa fall var det rentav så att de hjälpte till med att organisera köer och bära ut inköpt bröd till de demonstrerande.

Under eftermiddagen så samlades en stor skara människor utanför slakterifirman Petterson & Jonssons fabrik för att slutligen storma den och bära med sig kött, korv, fläsk och hela djurkroppar till ett värde av cirka 3000 kronor medan polisen stod passiv och handfallen utanför.

Vid tiotiden på förmiddagen samlades arbetare ifrån Norrköpings alla brädgårdar, totalt ungefär 500 personer, och begav sig till Folkets hus där även de antog en resolution som till stora delar var identisk med den tidigare förutom ett par tillägg:

- Skattefrihet för de med inkomster under 3000 kronor.
- Införandet av åtta timmars arbetsdag.
- En höjning av lönerna med 50 procent.

En kommitté bestående av fyra personer utvaldes för att framföra dessa krav och man tågade mot staden. På vägen dit så anslöt sig även anställda ifrån Östgötavarvet och kommunen så att det totala antalet demonstranter slutligen uppgick till 700 personer enligt Östergötlands Folkblad. Först begav man sig till mjölkcentralen för att tala med den ansvarige disponent E. Berger, men han upprepade för den utsedda kommittén vad han redan hade sagt tidigare under dagen; priset på mjölk kunde inte sänkas utan hjälp av statliga subventioner. Därefter begav man sig vidare till rådhuset och framförde sina krav till borgmästaren som passade på att hålla ett tal till demonstranterna. Talet avvek inte särskilt mycket ifrån det som han hade sagt till den första gruppen demonstranter tidigare under dagen utan han underströk än en gång att åtgärder hade vidtagits och att lugnet måste upprätthållas. Därefter skiljdes man åt under ordnade former.

Under eftermiddagen begav sig ett flertal personer ut på den närliggande landsbygden på jakt efter potatis. Cirka 500 kvinnor sökte igenom ett antal gårdar i Östra Eneby medan 200 anställda vid Welander & Kellners maskinfabrik och Manus verkstäder inventerade gårdar i Borgs socken. Ett par hundra personer besökte Himmelstadlunds gård och ville köpa potatis. Ägaren direktör Schüllerqvist var för tillfället i Norrköping och de som fanns kvar på plats ville inte bevilja detta. Då började man istället på egen hand söka igenom källare och förråd där man fann livsmedel och sättpotatis som raskt beslagtogs. Under tiden hann direktören själv anlända och erbjöd sig att skänka 500 liter potatis till de nödlidande i Norrköping, vilket inte demonstranterna nöjde sig med utan han fick även dela ut potatis till ett 100-tal av dem. Till sist anlände polis ifrån Norrköping och lyckades skingra demonstranterna.

Under hela eftermiddagen surrade Norrköping av aktivitet, på Tyska torget samlades ett tusental manliga och kvinnliga litografiarbetare, 200-300 hamnarbetare och ungefär 400 stuveri- och kolgårdsarbetare. De förde fram krav som påminde om de som hade framställts tidigare under dagen och borgmästaren manade åter till lugn och ordning. Hamnarbetarna avtågade så småningom till slakterifirman Oscar Johansson & C:o:s affär där de pratade med en son till ägaren. De ansåg att eftersom företaget hade tjänat så stora pengar på dyrtiderna så borde de skänka en andel av dessa till stadens nödställda. Sonen ansåg sig villig att avstå upp till 20 procent av förgående års vinst för detta ändamål.

Så småningom lade sig lugnet åter över staden, men det sista var ännu inte sagt i frågan om demonstrationerna.

4.2.1 Efterspel

Dagarna efter demonstrationerna publicerades en vädjan ifrån Norrköpings livsmedelsnämnd i både Norrköpings Tidningar och Östergötlands Folkblad. Där erkände man att landet befann sig i en svår situation men uppmanade till lugn och besinning i vetskap om att nämnden gjorde vad den kunde för att lindra nöden.⁸⁰ På Linköpings slott ordnades det ett möte den 5:e maj där Östergötlands landshövding Trolle och representanter för 20 av länets kommuner var närvarande. Här diskuterades utsikterna för framtida spannmålsimport, införandet av fler centralkök och fler maximipriser samt ökat stöd till den frivilliga brödbesparingen och en ordentlig inventering av livsmedelsförråden i Östergötland. Det var en anda av enighet som rådde, detta var inte rätt tidpunkt för bråk och klassmotsättningar. Men landshövdingen passar ändå på att lägga in en uppmaning till länets alla handlare och lantbrukare:⁸¹

”Härmed tillåter jag mig rikta en allvarlig maning till dem, som handla med livsförnödenheter och andra nödvändighetsvaror, att icke uppskruva priserna utan istället nöja sig med en liten vinst eller ingen om vederbörande kan undvara sådan.

Vi måste betänka, att vi alla äro medlemmar av samma samhälle och att det är vår oavvisliga plikt att i dessa hårda tider hjälpa och stödja varandra och i synnerhet dem, som hårdast lida av dyrtidens tryck, nämligen de ekonomiskt svagare.”

Den 5-7 maj var läget spänt ibland stadens livsmedelshandlare. Brödbutikerna var bevakade av polis⁸² och torghandeln gick på sparlåga.⁸³ Fackföreningarnas styrelse samlades i Folkets hus för ett möte och bjöd in livsmedelsnämnden. Även om man fördömde den politik som hade förts av överheten så tog man ändå avstånd ifrån demonstrationerna.⁸⁴ Slakterifirman Oscar Johansson överlämnade faktiskt de pengar som hade lovat att skänka till arbetarna. Totalt rörde det sig om 3200 kronor där det föreslogs att 1000 kronor skulle användas för att lindra nöden för de allra fattigaste och resten skulle användas för att köpa anvisade varor billigare i företagets butiker.⁸⁵

Men ett antal personer skulle även komma att arresteras och åtalas för sin inblandning i de mer våldsamma delarna av hungerdemonstrationerna. Framförallt gällde det de som varit inblandade i plundringen av slakterifirman AB Pettersson och Jonsson. Redan under förmiddagen den 5:e maj lyckades den detektiva polisen spåra upp och arresterade 18 personer, 15 kvinnor och tre yngre män, på deras arbetsplatser eller i deras hem. Enligt Norrköpings Tidningar så hade deras tilltag varit begripligt om de varit fattiga mödrar ”...som halvt vanvettiga av näringsomsorger för särskilt sina barn...”. Men nu visade sig istället att det till största delen rörde sig om yngre och barnlösa fabriksarbeterskor som enligt tidningen knappast kunde skylla på att de led någon egentlig nöd. En del hade redan hunnit återlämna de stulna livsmedlen medan andra redan hade tillagat dem eller fick föra med sig dem när de kallades till polisstationen. Det högsta beloppet som någon hade stulit för var 15 kronor, men det var betydligt vanligare att de hade kommit över varor för 2-3 eller 5-6 kronor.⁸⁶

Den 7:e maj skriver Östergötlands Folkblad att 50 personer tagit in för förhör till polisen om stormningen av slakterifirman Pettersson & Jonsson. De flesta var kvinnor eller barn och har återlämnat sitt stöldgods och visat sig ångerfulla. En del har redan tidigare återlämnat varor direkt till slakterifirman och totalt har livsmedel till ett värde av 500 kronor återlämnats. Endast tre personer, en kvinna och två män, har förblivit arresterade medan resten har släppts. Det är troligt att fler personer, särskilt män, kan vänta sig en påhälsning av polisen i framtiden. Inga namn eller beskrivningar av enskilda personer förekommer i artikeln.⁸⁷

Samma dag har även Norrköpings Tidningar en artikel om ämnet där det är ett 80-tal personer som har anhållits även om bara tre har häktats. De tre häktade är den 25-årige fabriksarbetaren Adolf Georg Pettersson som lyft upp en dörregel för att underlätta plundringen, den 23-årige brädgårdsarbetaren John Eskil Emanuel Lagerbäck som styckat upp svinkroppar och 42-årig väverska "...ogift och med god veckoförtjänst." som lagt beslag på en skinka, en korv och ett fläskben till ett sammanlagt värde av 15 kronor. Flera lass med livsmedel har återlämnats, frivilligt och ifrån polisen. De minderåriga som deltog har återlämnat vad de tagit efter att ha blivit tillrättavissade av sina föräldrar. Och så har även fallet varit med en del av de kvinnor som kommit hem med stöldgods även om det i deras fall varit makarna som har tagit dem i örat. Även om mycket varor antingen har återlämnats eller betalats så saknas fortfarande mer än hälften.⁸⁸

Så småningom kom mer än 90 personer att förhöras och ytterligare tre kvinnor anhållas. Två av dessa var födda 1891 respektive 1898, gifta men barnlösa, och hade tillsammans lagt på beslag på en skinka till ett värde av 17 kronor.⁸⁹ Polisen förhörde även två stycken tarmrenseriarbetare anställda vid Norrköpings slakthus som var misstänkta för att, i sällskap med ett 20-tal kollegor, ha lagt beslag ett stort antal liter potatis ifrån jordbrukaren Karl Wilhelm Andersson när denne vägrade sälja till dem.⁹⁰

De totalt sju personer som slutligen hade kvalificerat sig för åtal ställdes inför rätta den 10:e maj. Ordförande i rätten var borgmästare Björkman. Åklagaren yrkade på att de skulle fällas för upplopp och rån, alternativt kvalificerad stöld. Varnande exempel måste statueras för att skydda samhällets intressen. De åtalades försvarsadvokat menade att de varit utsatta för masshypnos och att särskilt kvinnorna hade befunnit sig i "...ett tillstånd som predisponerade till impulsivitet och överilning..."(?), något som han även försökte styrka med läkarintyg. Dessutom hade slakteriets personal och ägare förhållit sig passiva på ett sätt som kunde tolkas som att de inte invände mot att deras varor delades ut gratis. Trots flera samtal till polisen hade endast två polismän inledningsvis anlämt och dessa hade trott att det hela skedde med ägarnas tillstånd. Först senare anlände fler poliser och folkmassan kunde skingras. Slakterifirman AB Pettersson & Jonsson hade inte rest några skadeståndsanspråk och utkrävde ej heller ansvar ifrån någon enskild.

I slutändan så blev straffen ändå ganska milda. Rätten fann att samtliga åtalade hade gjort sig skyldiga till första resans snatteri, tre dömdes till en månads fängelse, två dömdes till två månader och de sista två dömdes till straffarbete i två månader. De ansåg inte att det förekommit våld eller hot under stormningen av slakteributiken eller motstånd mot myndigheternas befallning. Tre åtalade kvinnor fick dessutom villkorlig dom. Enligt Norrköpings Tidningar så hade åklagaren för avsikt att överklaga domen. Det 70-tal personer som erkänt delaktighet i plundringen inför den detektiva polisen kommer även de att ställas inför rätta framöver.⁹¹

Den 12:e maj publiceras så artiklar baserade på polismästare Ericsons rapport över händelserna den 4:e maj. Han menade att polisen kunnat hantera situationen väl och att det var ett medvetet beslut att inte kalla in militär hjälp eftersom så många demonstranter var kvinnor och barn och att det fanns en risk att förarga den manliga delen av befolkningen och ytterligare förvärpa läget om soldater sattes in. Tack vare detta instämmer nu de flesta av de organiserade arbetarna i fördömandet av plundringarna och butiksstormningarna under demonstrationerna. Polisstyrkan i Norrköping är nu förstärkt och beredskapen har höjts inför eventuella framtida oroligheter. Brödförråden och torghandeln står under bevakning. Totalt hade 84 personer förhörts på polisstationen och medgivit inblandning i plundringen av

Pettersson & Jonssons slakteributik. Civilministern eller myndigheterna verkar inte heller ha något att anmärka på när det gäller polisens agerande under hungerdemonstrationerna.⁹²

4.3 Dyrtiden

Vi har sett hur Norrköpings arbetare, och arbetare i flera andra städer, har reagerat starkt på dyrtiden, men vad säger egentligen tidningsmaterialet om perioden 12:e april till 12:e maj 1917? Fanns det fog för deras reaktioner?

Det finns flera artiklar och nyheter som tar upp bristen på potatis, både utsädespotatis och sådan som var avsedd som livsmedel⁹³, bristen på spannmål⁹⁴, men även bristen på foder⁹⁵, kaffe⁹⁶, mjölk⁹⁷, kött⁹⁸ och smör⁹⁹. Dessa är de livsmedel där bristen kommenteras i tidningarna. Lösningen på bristen var statliga beslag, ransonering och fastställning av maximipriser. Åtgärder som efterfrågades av myndigheterna i flera städer.¹⁰⁰ Ur deras beslut om exportförbud går det att finna fler livsmedel som det sannolikt rådde brist på såsom till exempel fläsk, kräftdjur, frukt, nötter och ätbara svampar. Dessutom blev det förbjudet att använda mjölk till att göra ost. Från och med den 3:e maj 1917 så verkar det i princip ha varit ett totalt stopp för alla typer av livsmedelsexport.¹⁰¹

En annan lösning på livsmedelsbristen var att ersätta baslivsmedel som potatis med andra råvaror som till exempel kålrötter, spenat, blomkål, vitkål, morötter eller i vissa fall ärter.¹⁰² Även mer exotiska förslag som svamp, nässlor, torkad frukt och råttor(!) förekom. Förslaget att föda upp gäss eftersom de kunde klara sig utan säd eller kraftfoder framfördes också.¹⁰³ Det dröjde emellertid inte särskilt länge innan även dessa alternativ började ta slut.¹⁰⁴

Den 25:e april rapporteras det att livsmedelsnämnden i Norrköping utspisar ungefär 600 barn och strax därefter finns det en artikel om att folkskolebarnen i Malmö är undernärda.¹⁰⁵ Den 7:e maj så finns en gripande ledare i Östergötlands Folkblad där man berättar om de fattiga skolbarnens svält och hur den påverkar deras skolgång negativt därefter reser man krav på införandet av en allmän skolbespisning.¹⁰⁶

Livsmedelsnämnden i S:t Johannis socken strax utanför Norrköping vädjar till Norrköpings Tidningars läsare om bidrag och livsmedel den 2:e maj, en dryg vecka senare diskuteras eventuella lösningar i Östergötlands Folkblad och där framhålls det än en gång hur svårt livet har blivit för socknens fattiga.¹⁰⁷

Även om jag främst fokuserat på livsmedelsbristen så kan det ändå vara värt att nämna att det inte var den enda vara som ransonerades. Andra livsnödvändigheter som ved, fotogen och skor (läder och hudar ransonerades) drabbades också.

Livsmedelsbristen verkade i mångt och mycket delvis kunna lösas genom import ifrån resten av världen, vare sig det gällde smörimport ifrån Danmark¹⁰⁸, brödsäd i engelska hamnar¹⁰⁹ eller förhandlingar med USA.¹¹⁰ Förhandlingarna drog ut på tiden eftersom de allierade makterna England och USA hade skäl att misstro Sveriges neutralitet och när de väl gick med på att tillåta livsmedelsexport så var det på villkor att inga matvaror skulle hamna hos tyskarna.

4.4 De ansvariga

Den som har följt med i uppsatsen fram till nu har säkert lagt märke till att det finns en röd tråd när det gäller vem som ställs till svars för livsmedelsbristen, på det nationella men i ännu större utsträckning på det lokala planet. Lantbrukare och handlare betraktas med stor

misstänksamhet och är ofta måltavla för demonstranternas aktioner. Men vad säger då tidningsmaterialet om deras roll när det gäller att påverka eller utnyttja den uppkomna livsmedelskrisen? Finns det fog för motsättningarna mellan arbetare och lantbrukare/handlare?

De olika tidningarna har förstås sina egna förklaringar till hur det har blivit som det blivit och vem som bär skulden för detta. Östergötlands Folkblad anser att ransoneringsen och beslagen av livsmedel skulle ha kommit till stånd långt tidigare, redan under 1916 då det var fullt möjligt att förutsäga att en kris var under uppsegling.¹¹¹ Med hjälp av kommerskollegiums egna siffror för export och import 1914-1915 hävdar det att bristen på livsmedel och de höga priserna till största delen kan förklaras av den ohejdade export som bedrivits och som inte har kompensats av en motsvarande import. Följden av detta har blivit "...att mängden varor i landet minskats, medan exportörerna genom sin ökade förmögenhet fått bestämmanderätt över en allt större del av det lilla som finns kvar."¹¹²

Norrköpings Tidningar menar att nöden är stora över hela Europa på grund av kriget och att man i dessa dyrtider bör hålla ihop snarare än bråka. Däremot förekommer det en hel del "...upphetsande agitation [...] från vänsterhåll med de beklagliga livsmedelssvårigheterna som tillhygge..." som i onödan hetsar upp massorna.¹¹³

Östgöta Correspondenten har en snarlik åsikt, kriget har orsakat problem för Sverige, men man bör i alla fall vara tacksam för att neutraliteten har bibehållits. Det är under sådana omständigheter fel att försöka uppvigla arbetarna som inte vet bättre när det ändå i slutändan bara kommer att gå ut över dem själva.¹¹⁴

Östgöten menar att man inte ska förvänta sig att arbetarna förhåller sig passiva när det finns de som "...för snöd vinnings skull undandragit landet rena förnödenhetsvaror eller med dem bedrivit oblyg ocker..."¹¹⁵

Tidningarna innehåller åtskilliga exempel på oegentligheter kopplade till livsmedelsbristen som till exempel:

- Undermåliga varor (som det så kallade "krigssmöret" eller mjöl som har utblandats med annat) som säljs till dyra priser¹¹⁶
- Undanhållande av varor ifrån öppen försäljning eller försök att undvika statsbeslag¹¹⁷
- Slarv med förvaringen som medför att livsmedel blir oanvändbart¹¹⁸
- Handlare som gynnar sina gamla kunder på andras bekostnad¹¹⁹
- Försök att sälja varor till priser som översteg de fastlagda maximipriserna¹²⁰
- Spekulation i syfte att höja priserna¹²¹
- Försök att föra ut livsmedel som det är exportförbud på ur landet (antingen i smyg eller genom att försöka maskera det som en exporttillåten vara)¹²²
- Lantbrukare eller handlare som utfodrade sina djur med livsmedel som kunde ha fött människor istället¹²³
- Handlare som har höjt priserna på andra varor för att kompensera för de som har belagts med maximipriser¹²⁴
- Personer som tagit betalt i förskott för varor som de sedan aldrig levererat¹²⁵
- Handlare som genom mellanhänder köpt upp livsmedel innan de kunnat bjudas ut till allmänheten¹²⁶

Vissa artiklar faller in i flera kategorier som de bönder och handlare som försökt gömma undan livsmedel i väntan på högre priser så länge att det blev dåligt och oätligt.¹²⁷ Dessa exempel är hämtade ifrån hela landet och inte bara i Östergötland men det finns ingen anledning att tro att något landskap skulle vara särskilt förskonat ifrån den här typen av problem.

Samtidigt som tidningarna publicerar alla dessa artiklar om hur illa det fungerar så försöker de också lugna ner sina läsare och motarbeta illa underbyggd ryktesspridning.¹²⁸ Det finns även exempel på ett fall i Linköping där stadsläkaren Carl Schoug anklagades för att ha gömt undan livsmedel. Men efter en inspektion och ett intyg undertecknat av självaste borgmästaren i Linköping C.H Ramsay så kunde detta rykte avfärdas som falskt.¹²⁹ Dessutom var det möjligt att även råka illa ut om man sålde livsmedel till priser som var lägre än de officiellt satta. Även om det kanske inte var särskilt vanligt förekommande så nämns i alla fall ett exempel med en bagare i Stockholm.¹³⁰

Bilden av landsbygden och bondefamiljen kompletteras ytterligare av artiklar som handlar om sommarbarn. Det fanns föreningar i Norrköping som organiserade det så att fattiga barn kunde få tillbringa sommaren hos någon annan familj på landet, något som blev extra angeläget på grund av de svåra tiderna.¹³¹

4.4 Demonstrationen som vapen och verktyg

Även om det var spänt och oroligt i hela Sverige vid den tidpunkt som denna undersökning spänner över så fanns det andra sätt för arbetarna att uttrycka sig än genom demonstrationer. Vilka var deras förebilder och fanns det anledning att tro att demonstrationer skulle ha någon påverkan?

En del av de större oroligheterna har redan nämnts ingående i bakgrunden ovan och behöver inte presenteras närmare. De omnämns rikligt i de fyra tidningarna, och deras bild av händelseförloppet avviker inte ifrån den som redan har dokumenterats tidigare, men det gör även en rad andra mindre kända manifestationer.

Tranås råkar ut för potatiskravaller den 18 april 1917 då det upptäcks att en järnvägsvagn med åtta ton potatis som livsmedelsnämnden i Göteborg har köpt in stannar till i staden. I en spontan aktion så lägger en folkmassa beslag på hela lasten och delar upp den sinsemellan.¹³² Detta leder till problem för Tranås egen livsmedelsnämnd när man i Göteborg kräver tillbaka potatisen, i slutändan kan de inte skaffa fram mer än två ton trots att de har blivit dömda att återbörda allt som har stulits.¹³³

Den 19:e april lägger samtliga arbetare i Åtvidaberg ned sitt arbete och samlas i Folkets hus för att diskutera dyrtiden. De tillsätter en kommitté och framför så småningom krav på sänkta priser på ved och mjölk samt sänka hyror.¹³⁴ Dagen efter uppstår det även fredliga bröddemonstrationer i Kalmar med 1000 deltagare.¹³⁵ Samtidigt demonstrerar ungefär 750 (1500 enligt Östergötlands Folkblad) husmödrar för mer bröd i Borlänge.¹³⁶ Den 21:e april marscherar mellan 5000 och 7000 arbetare ifrån Västerås till stadens borgmästare för att diskutera dyrtiden därefter återvänder de fredligt till arbetet.¹³⁷ I Karlstad demonstrerar 500 personer, i Eksjö 200 och i Katrineholm 1000.¹³⁸ Två dagar senare samlas cirka 1000 personer utanför en handlares affär i Nässjö i protest mot hans oskäligen höga priser.¹³⁹

Den 24:e april samlas mellan 2500 och 3000 personer utanför Linköpings rådhus. En av demonstranterna utsedd kommitté läser upp en resolution för borgmästaren där man kräver:

- Att gryn och ärter undantas ifrån ransoneringen.
- Att de statliga myndigheterna så snart som möjligt ska försöka säkra livsmedelsimporten ifrån utlandet.
- Att oförtjäna inkomster som uppkommit på grund av kriget kraftigt ska beskattas och att pengarna ska användas för att köpa in mer livsmedel och sänka priserna.
- Att all inkomst under 3000 kronor görs skattefria.
- Att brödransonerna höjs och att priserna på en rad basvaror som potatis och ved sänks.

Borgmästaren lovade att framföra dessa krav till högre ort och ganska snart därefter upplöstes demonstrationen fredligt.¹⁴⁰ Samma dag demonstrerade ett 60-tal kvinnor i Finspång, 3000 arbetare i Oskarshamn, ungefär 5000 personer i Jönköping och 1500 kvinnor i Falun samt upp emot 6000 personer i Halmstad.¹⁴¹ Den förre statsministern och numera landshövdingen Hammarskjöld fick ett besök av ungefär 3600 demonstranter i sitt residens i Uppsala, bortåt 1000 personer demonstrerade i Mora Strand och 1400 demonstranter av båda könen i Söderhamn.¹⁴² En sändning med sättpotatis till de anställda vid Förenade yllefabrikerna i Norrköping blev kapad av arbetare i Sävsjö.¹⁴³ Dagen efter är det demonstrationer i Mjölby, Finspång, Motala, Nyköping, Gävle, Vetlanda och Värnamo.¹⁴⁴ Det rapporteras om nya livsmedelsdemonstrationer i Ystad den 26:e april och i Sundsvall den 30:e april.¹⁴⁵ Östergötlands Folkblad skriver den 28:e april om en demonstration i Avesta och mer våldsam version i Karlskrona, båda med ungefär 3000 deltagare.¹⁴⁶ Den 1:e maj förlöpte lugnt och kontrollerat efter garantier ifrån självaste Hjalmar Branting.¹⁴⁷ Den 4:e maj tilltvingade sig arbetarna i Eggfors i närheten av Östersund lägre mjölkpriser samtidigt som arbetarna i Gävle köpte gryn utan kort.¹⁴⁸ Dagen innan hade arbetare i Borlänge, Landskrona, Göteborg och Hudiksvall företagit inventeringsturer ut på landsbygden i jakt efter potatis.¹⁴⁹ Den 9:e maj demonstrerar 150-200 elever vid en folkskola i Motala för fler påbrödskort.¹⁵⁰ I Eskilstuna samma dag så begav sig 300 arbetare ifrån Munktells verkstäder ut på en potatisinventering. De kommer över ett parti på 3500 kg sättpotatis avsett för arbetarna vid Mackmyra sulfitbolag som de lägger beslag på.¹⁵¹ En demonstration i Skänninge lockar minst 1000 deltagare.¹⁵²

Parallellt med hungerdemonstrationerna runt om i landet så förekom det även en hel del oroligheter knutna till de olika militärförbanden. Den 23:e april rapporteras det om att värnpliktiga vid Svea ingenjörskår demonstrera för att få större matportioner, dagen efter är det ett helt kompani vid Jämtlands fjälljägarregemente som, tillsammans med ett hundratal civila, matstrejkar. I slutet av april är det matstrejk ibland kustartillerister och Vaxholmsgrenadjärer.¹⁵³ Detta föranleder samtliga undersökta tidningar att i början av maj föra fram snarlika artiklar som jämför de värnpliktigas ransoner med allmänhetens. Resultatet visar på att de får avsevärt mycket mer livsmedel än resten av befolkningen och de därmed egentligen inte har mycket att klaga på.¹⁵⁴

Det åtgärder som organiserade på lokal nivå av företag, kommuner och organisationer var ofta av en kollektiv natur. Antingen upplät man extra mark eller arbetskraft för odling (Norrköpings kommun upplät mark, Statens Järnvägare likaså, militären odlade upp gamla övningsfält och i Stockholm så plöjde man upp parkerna)¹⁵⁵ eller så kunde det handla om att etablera centralkök, kommunala svingårdar eller gemensam matlagning (Norrköpings kommun upprättade ett centralkök som var tänkt att bli permanent, Förenade yllefabrikerna i Norrköping drog igång en matservering och potatisodling precis som flera andra företag, i Malmö inrättar livsmedelsnämnde rentav en egen korvfabrik).¹⁵⁶ Förutom detta så uppmanades det till sparsamhet, frivillig ransonering och frikostighet mot dem som hade det ännu värre. Just kampanjerna för sparsamhet och frivillig ransonering verkar ha varit tämligen

framgångsrika med tanke på hur mycket brödkuponger och skänkta livsmedel som de genererade. En kampanj för att ordna fram mat till fattiga barn uppbådade inom loppet av en dag mer än 50 kg mjöl och stora mängder bröd, 5 ton potatis skänktes till Norrköpings fattiga och i Stockholm lyckades man samla in 4700 brödkuponger på kort tid.¹⁵⁷ Men allt som gjordes var inte alltid uppskattat, den 28:e april kom det in en grupp kvinnor ifrån Gryts fabrik i Norrköping till Östergötlands Folkblads redaktion och beklagade sig över att fabriken gratis gröt var tunn och vattmig och att den soppa som där såldes för en billig peng var utspädd och innehållslös.¹⁵⁸

5. Diskussion

5.1 Dyrtidens offer

Svalt egentligen de demonstrerande i Norrköping under den karga våren 1917? Yvonne Hirdman menar att så inte är fallet, men jag tycker att hon ställer fel fråga. Upplevde de att de svält? Viktiga baslivsmedel ransonerades, prishöjdes och blev allt svårare att få tag i, andra mer udda grönsaker introducerades för att ersätta välkända råvaror som potatis och säd, det fanns barn som fick mat ifrån kommunen och anställda som fick gratis gröt på sin arbetsplats. Invånarna i en socken strax utanför staden hade sådana problem med livsmedelsförsörjningen att de i början av maj vädjade om hjälp till Norrköpingsborna. Det diskuterades på allvar om man borde äta råttor. Även de som inte var direkt drabbade av den allra värsta fattigdomen och var helt beroende av kommunens utbispisning måste ha känt av dyrtiden. De allra flesta måste kunna minnas en tid då allting var bättre och mindre problematiskt. Deras krav avspeglar en önskan om att få en mer omfattande tillgång livsmedel. Svaret på frågan är alltså ja. Jag menar att svält inte bara är ett fysiskt tillstånd utan även ett psykiskt, upplevelsen av svält och för den delen fattigdom anpassas till omvärlden och vår egen situation. Hade samtliga arbetare varit utmärklade och försvagade så hade de inte haft kraft nog att intressera sig för eller engagera sig i demonstrationer mot dyrtiden. Möjligtvis hade de ägnat sig åt renodlad plundring av butiker och bättre bemedlade. Ingen av de studerande tidningarna eller den övriga litteraturen har nämnt ett enda svältrelaterat dödsfall. Men deras engagemang för livsmedelsfrågan tyder ändå på att de upplevde situationen som illa och inte ville att den skulle förvärras.

Att döma av vilka som engagerar sig mest så är det framförallt arbetarna i de olika städerna som drabbades. Men det är lite märkligt att de ändå så ofta företrädde av kvinnorna i familjen. Sannolikt beror detta på att det var de som ansvarade för mat och matlagning i familjen även i de fall då båda makarna var yrkesarbetande. I just Norrköpings fall fanns det också en ovanligt stor grupp fabriksarbeterskor sysselsatta inom framförallt textilindustrin.

Jag har besvarat frågan om demonstranterna upplevde att de svält med ett ja. Det kan också vara värt att ställa sig frågan om de kände att det fanns orättvisor när det gällde livsmedelstillgången. De undersökta tidningarna innehåller en hel del exempel på fusk med matvaror som förekommit runt om i landet. Alla dessa exempel utspelar sig förvisso inte i enbart i Norrköping men det finns ändå anledning att tro att de även förekom här. Antagligen har inte alla fall heller dokumenterats. Även om mycket var lösa rykten så har det säkert förekommit åtskilliga fall där potatis har sålts under disken, mjöl varit utblandat eller varor av sämre kvalitet sålts.

Det är tydligt att inte alla drabbades lika hårt, uppenbarligen fanns det människor som kunde avstå ifrån sin brödranson, som kunde skänka livsmedel till fattiga och som i viss mån kunde sätta sig i opposition till mer radikala krafter. Ibland dessa människor återfanns säkert en del bönder, direktörer och disponenter. Förhållandet mellan dem och det övriga var klivet. Å ena sidan var det dem som man höll ansvariga för de höga priserna och den knappa livsmedelstillgången. Det var deras butiker som plundrades och deras gårdar som inventerades i jakten på undagömda livsmedel. Men det var å andra sidan också dem som man vände sig till för att få hjälp, för att få igenom sina krav. De var kanske snåla bönder, giriga spekulanter och falska bagare men de var också frikostiga donatorer, engagerade disponenter och aktiva borgmästare. Så blev också hederliga män som doktor Schoug emellanåt anklagade för saker som de inte var skyldiga till. Det politiska system som fanns gav förtur till de bättre bemedlade. Bönderna blev utsatta för inventeringar och hotfulla besök

men samtidigt vädjade man till dem att ta hand om fattiga barn, barn som säkert till största delen kom ifrån arbetarklassen. Sammantaget ger det uppfattningen om att landsbygdsborna måste ha varit mer förskonade ifrån dyrtidens svårigheter jämfört med arbetarna i staden.

Denna kluvenhet återfanns säkerligen även hos den motsatta parten. Hur skulle de styrande handskas med demonstranterna? Det låg ändå ett mer eller mindre outtalat hot bakom flera av demonstrationerna. När hundratals arbetare står på gårdsplanen är det få som nekar dem att söka igenom gårdsförråden. Det går inte att säga om samma personer som året innan hade sålt fläsk till Tyskland var de som engagerade sig för att hjälpa de fattiga när dyrtiden stod för dörren. Eller om det var rädsla för värre repressalier som gjorde att så många krav tillmötesgicks. Det var i alla fall uppenbart att militären inte gick att lita på i någon större utsträckning. I slutändan är det ändå förvånansvärt lite våld som förekommer, både ifrån polis och militär och demonstranterna.

5.2 De "spontana" protesterna

Carl Göran Andrae nämner själv de stora likheter han har funnit mellan de olika demonstrationerna och de är faktiskt ganska iögonfallande även för mig. Det är som om det finns en hungerupploppets berättelse, en speciell diskurs som även återkommer i Thompsons skildringar av 1700-talets hungeroroligheter. Jag menar att sant spontana är egentligen bara händelser som i Tranås där någon får veta att ett tåg med potatis står på stationen och en grupp sedan samlas för att lägga beslag på den. I Norrköping är det extra tydligt eftersom i princip alla större demonstrationer tycks följa samma mall när de inte dras in i en redan pågående manifestation.

Oftast börjar det med att en grupp arbetare samlas i anslutning till fabriken eller på en öppen plats i närheten. Därefter utses en delegation och en lista med krav formuleras gemensamt. Dessa krav är tämligen snarlika överallt med vissa undantag. Även om de huvudsakligen riktar sig mot livsmedelsnämnd och stat och kräver sänkta livsmedelspriser och ökad tillgång så händer det att krav på höjd lön eller sänkt arbetstid också ingår. Vi ser att så är fallet med brädgårdsarbetarna i Norrköping till exempel. Enligt Björn Horgby är det framförallt de manliga arbetarna som resonerar i dessa banor och vi ser också att brädgårdsarbetarna framförallt är män.

I samlad trupp beger man sig sedan till borgmästaren, om han är borta får någon annan myndighetsperson duga. Kommittén diskuterar kravlistan med borgmästaren som håller med om kravens rimlighet. Återigen kan vi inte riktigt veta om borgmästarens och myndigheternas välvillighet enbart beror på omsorg om medborgarna eller om det latent hot som en tusenhövdad folkmassa utgör också spelar roll. Men man kan ändå anta att det hade varit större efterfrågan på militär och borgargården om de verkligen hade känt sig genuint hotande. Borgmästaren och/eller någon annan myndighetsperson höll sedan ett tal till den församlade massan som för det mesta lyssnade snällt och sedan återgick till arbetet. Eventuellt kunde man, som i fallet med de strejkande vid Gryts fabriker; även ha en extra diskussion med sin chef om huruvida frånvaron skulle dras av på lönen eller inte.

Berättelsen skulle då kunna lyda: folket (arbetarna) går till kungen (borgmästaren, disponenten för mjölkcentralen eller någon annan betydelsefull person) för att klaga på de elaka rövarna (bönderna och handlarna), kungen säger att han ska hjälpa dem och folket låter sig med detta nöjas och återvänder hem. Även potatisinventeringarna följde ett enkelt mönster, det handlade om att gå ut på landsbygden och leta efter potatisen, hittade man den så köpte eller beslagtogs man den lite beroende på vem som ingick i expeditionen. Hade

rösträtten och det demokratiska inflytandet varit mer tillgängligt hade sagan kanske varit annorlunda. Sedan kunde mindre detaljer variera och andra intressen kunde figurera i utkanten av berättelsen, till exempel journalister, politiker eller fackrepresentanter. Kungen kunde avvisa folket eller skicka sina soldater på dem, men detta var ändå ovanligare tillägg till sagan. De flesta versioner visar upp en, åtminstone till synes, välvillig kung.

Poängen är att det var enkelt att organisera ihop en demonstration eftersom det fanns en rad enkla verktyg att utgå ifrån. Det fanns en gemenskap på arbetsplatsen man kunde vända sig till, det fanns ett konkret och påtagligt missnöje som man kunde enas kring, det fanns samlingsplatser där man kunde träffas och diskutera och det fanns någon som man kunde vända sig. Dessutom fanns det gott om exempel på andra som hade genomfört liknande aktioner på andra platser. Att utifrån de förutsättningarna med relativt kort varsel kunna anordna en demonstration borde inte vara så svårt. Under de omständigheterna verkar faktiskt demonstrationer av olika slag varit en ganska naturlig reaktion med tanke på hur många det var som deltog i dem. Även de som inte direkt varit med och planerat kunde i efterhand delta i demonstrationen när den svepte genom staden.

Vi vet också att facket i efterhand tog avstånd ifrån oroligheterna i Norrköping och enligt tidningsmaterialet så finns det inget som tyder på att några fackliga företrädare har varit ledande organisatörer av demonstrationerna. Jag tycker att man kan ana att facket och socialdemokratin snarare varit en återhållande kraft även om det funnits en rädsla för deras makt och de ibland har visat stöd för arbetarna. Varför ser vi annars inga omskrivna aktioner under deras egen dag, den 1:a maj? I Norrköping är det egentligen ingen som person som pekas ut som ansvarig förutom när det gäller de efterföljande rättsprocesserna. Men att det handlar om en till stora delar kollektiv aktion behöver inte betyda att den var spontan.

Demonstrationen som respons på dyrtiden tycker jag inte är märklig under de rådande omständigheterna. Då är det mer anmärkningsvärt att arbetarna är så pass välorganiserade att de kan uppbåda tusentals personer. Det säger också en del om hur angelägen frågan måste ha varit för dem.

5.3 Patriarkat och paternalism

Det finns stora likheter mellan de matupplopp som Thompson skriver om och händelserna i Norrköping 1917. I båda fallen så ryms det en längtan efter den goda patriarken som ska gå in och ställa allting till rätta. Stoppa spekulationen, beslagta livsmedel och se till att det kommer folket till godo och säkra att priserna är skäliga. Oviljan mot att spannmålen ska föras ut ifrån bygden har ersatts med en ovilja att acceptera livsmedellexport.

Men det är också intressant att se hur stadsledningen och bolagsdirektörerna svarar på dessa krav, för det verkar fortfarande finnas en del gamla patriarker både i Norrköping och annorstädes. Stadsledningen åtar sig att ordna med utbispisning av fattiga, företagen börjar odla egen potatis och erbjuda sin anställda mat gratis eller till låga priser och det skänks livsmedel och mat till de mindre bemedlade. Förenade yllefabrikerna ordnar ett eget centralkök. Vi ser hur slakterifirman Oscar Johansson håller sitt löfte som de avgav, under ganska speciella omständigheter, även efter demonstrationerna. Borgmästare Björkman åker till Stockholm samma dag som demonstranterna besöker honom. De gör detta trots att de egentligen inte har mandat eller möjlighet att på egen hand uppfylla många av de krav som framförs. När väl sedan oroligheterna uppstår så avstår polismästare Ericson ifrån att skicka efter militär hjälp för att inte förarga även de manliga arbetarna.

Arbetarna visar sig också tidvis vara ganska otacksamma. De beger sig till Norrköpings socialdemokratiska tidning för att klaga på den mat som serveras gratis eller mycket billigt på deras arbetsplats och de uttrycker en önskan om att slippa företagets centralkök för att istället få extra grynransoner. Man anar en längtan efter självständighet, hellre hjälp än allmosor. Det är bättre att själv laga tunn soppa i hemmet än att vara beroende av andras välvillighet. Detta kan man ana även när det gäller flera av aktionerna mot lantbrukare och handlare. De flesta stjälar inte maten utan betalar ett pris för den som de anser att den är värd eller som de har råd med. Det ställs inga krav på gratis mat utom för de allra fattigaste, det man efterfrågar är subventioner. De fattiga är för övrigt en grupp som många nämner men som få egentligen verkar tillhöra i alla fall av dem som för deras talan. Det verkar också vara en grupp som egentligen ingen vill tillhöra även om deras dåliga situation används som argument för olika dyrtidsåtgärder.

Totalt är det ungefär 90 personer som förhörs i samband med plundringen av Pettersson & Jonssons slakteributik, det går inte att säga hur många som totalt var inblandade men antagligen var det fler. Till sist är det dock endast sju personer som åtalas och dessutom får de relativt milda domar. Trots att åklagaren vill statuera exempel genom att åtala dem för upplopp. Även butiksplundrarna behandlas med mildhet trots att de borde vara perfekta syndabockar. En liten handfull skara som dessutom enligt Björn Horgby inte tillhörde den skötsamma majoriteten utan var avvikande även ibland arbetarna själva.

Det är svårt att så här långt i efterhand veta om denna mildhet och paternalism enbart var spelad, en strategi för att lugna demonstranterna, eller genuin. Polismästaren kunde ha undvikit att kalla in militär för att han inte litade på dem (det förekom trots allt en hel del demonstrationer även ibland de värnpliktiga trots att de hade det bättre ställt än gemene man om man nu får tro vad tidningarna skriver) eller för att han var rädd för ytterligare våldsamheter, slakterifirman Oscar Johansson kunde ha skänkt pengarna dels av rädsla och dels för att många av demonstranterna antagligen var kunder, av samma skäl kan cheferna på Pettersson & Jonsson ha avstått ifrån att kräva skadestånd eller försöka finna ansvariga. Vi vet inte vad borgmästare Björkman faktiskt utträttade i Stockholm. Vad stadens ledning sade om oroligheterna när de var ensamma står inte i tidningarna. Men under alla omständigheter så räknade de antagligen med att leva och verka i Norrköping en lång tid framöver och alla skulle säkerligen minnas deras agerande under hungerdemonstrationerna även många år senare.

Det är även svårt att veta om demonstranterna själva litade på stadens ledning och deras löften, men med tanke på att de ändå vid flera tillfällen uppsökte dem frivilligt och verkade ha blivit lugnade av deras besked så är det antagligen troligare. Folkhushållningskommissionen kom också att införa exportstopp och livsmedelsbeslag även om det kanske var i senaste laget. I efterhand är det svårt att veta vilka åtgärder som var mest verkningsfulla för att minska dyrtidens problem. Många av lösningarna var beroende av andra, att odla upp mer mark eller organisera centralkök blir mindre verkningsfullt om det saknas sättpotatis att plantera och livsmedel att tillaga.

Det som har förändrats sedan 1700-talet är saker som aktörer och exempel. År 1917 fanns det fackförbund och politiska partier som om de inte direkt representerade alla arbetare i alla fall var intresserade av deras åsikter och den potentiella politiska kraft som de utgjorde. I 1700-talets England fanns det inga fackförbund och inga socialdemokrater, kommunister eller syndikalister. Även om det politiska livet i Sverige fortfarande var dominerat av konservativa krafter och rösträtten inte var allmänt spridd så var det bara en tidsfråga innan detta skulle

förändras. Möjligheten att fackförbund eller politiska partier kunde tänkas utnyttja demonstrationerna i egna syften var säkert väldigt skrämmande för den styrande eliten.

Även om oroligheterna i Ryssland ännu inte hade utvecklats så långt att Lenins kommunistfalang hade blivit dominerande utgjorde de ändå ett talande exempel både för demonstranterna och deras motståndare. Ett exempel som helt saknades på 1700-talet. Nu skedde ingen sådan utveckling i Sverige och ingenting i tidningsmaterialet tyder på att demonstranterna i Norrköping hade rent revolutionära ambitioner.

6. Slutdiskussion

Det är fascinerande att finna att samhällshierarkier så ofta är ett samspel även om de kan tyckas gynna en part på bekostnad av andra. Fastän de strejkande arbetarna levde i en tid då deras fackliga företrädare kämpade för att de skulle få ökad rösträtt och ett större inflytande så kunde ändå en kris utlösa kraftfulla krav på statliga interventioner. Det kan tyckas ganska otidsenligt att vädja efter hjälp ifrån de grupper som man på så många andra plan bekämpar och ogillar. Men det finns en trygghet i att vara underordnad den gode patriarken, en trygghet som säkert ofta underskattas.

Demonstranterna uppvisar egentligen både konservatism och handlingskraft. För även om de efterfrågar statlig hjälp, exportförbud, ökade ransoner och livsmedelsbeslag så organiserar de sig samtidigt på ett enastående sätt. Med kort varsel uppträder tusentals arbetare samtidigt, enas om en rad programpunkter och framför dessa till myndigheternas representanter. Det finns en motsägelsefullhet även i detta för det är inte precis en grupp svaga och desperata människor som med tårar i ögonen ropar efter hjälp. I alla fall är det inte så som de framställs. Snarare är det en stor grupp medvetna människor som uppträder självsäkert. De vet vad de vill och är inte rädda för att framföra det. Även om de ganska lätt kan kopiera modeller för organiserade protester ifrån varandra så krävs det ändå gynnsamma omständigheter för att samla så många deltagare.

Jag tycker att hungerdemonstrationerna i Norrköping och i övriga Sverige visar på idéernas och sagornas kraft. Stora grupper upplevde sin situation som ohållbar, de var otrygga och saknade tillgång till en livsstil som de var vana vid och som de säkert i efterhand idealiserade en aning. Även om det aldrig var så illa att stora delar av Sveriges befolkning var nära svältdöden så upplevde ändå många att deras livskvalitet kraftigt hade försämrats. Och detta av orsaker som de antagligen inte kunde råda över själva. Det var inte de breda folklagren som exporterade livsmedel till utlandet eller undvek att vidta åtgärder som hade förbättrat livsmedelstillgången. Missväxten var ett naturfenomen som verkligen ingen kunde rå för. Det var de stadsboende arbetarna som drabbades hårdast eftersom det var de som var längst bort ifrån livsmedelskedjan. Men i slutändan så valde de ändå att göra något åt sin situation och föra uppmärksamheten till den på ett sätt som inte gick att ignorera.

I tider av kris tror jag att det är många idéer, tidigare närmast otänkbara, som åter aktualiseras. Arbetarna känner sig maktlösa så till vida att hur väl de än organiserar sig och hur mycket de än vill det så kan de inte själva ordna fram livsmedel. Däremot kan de ställa krav på att någon annan hjälper dem att lösa problemen. Ett mer direkt system som kan tillfredsställa deras behov får då plötsligt ökad legitimitet ånyo.

De krav som framförs handlar visserligen om att myndigheter och stat ska gå in och skydda livsmedelstillförseln med samtidigt så uttrycker de även ett direkt ogillande av rena allmosor. Hellre extra matransoner än centralkök, hellre lägre priser än att få maten till skänks. Dessa krav uttrycker en stolthet och självständighet. Kanske är det så att demonstranterna framförallt vill ha hjälp till självhjälp?

6.1 Vidare forskning

Det hade varit intressant att på något sätt förflytta sig mer bakom kulisserna och få en klarare bild av de motiv som drev de olika aktörerna till engagemang både när det gäller demonstranterna och de som var deras måltavla. Vad var deras mål och hur betraktade de varandra?

Sedan hade det även varit intressant att undersöka arbetarnas bild av idealsamhället. Var det den upplysta despotin som de strävade efter eller var det bara en reaktion på en kris? Äldre tiders patriarkat och paternalism där det var disponenten, brukspatron eller adelsmannen som var det välvilliga överhuvudet kan säkert ha blivit ersatt av en version där det istället var fackpampen eller det socialdemokratiska kommunalrådet som agerade som välvilligt familjeöverhuvud. Detta hade varit en intressant övergång att undersöka.

Och slutligen så hade det varit spännande att ytterligare fördjupa sig i dåtidens könsroller. Varför demonstrerade så många kvinnor och varför fanns det skillnader mellan de krav som manliga och kvinnliga arbetare ställde?

Källförteckning

Tryckta källor

Humanistiska biblioteket

Östgöta Correspondenten, mikrofilm 12/4 1917-12/5 1917

Linköpings stiftsbibliotek

Östgöten, tidningslägg 12/4 1917-12/5 1917

Norrköpings stadsbibliotek

Norrköpings Tidningar, mikrofilm 12/4 1917-12/5 1917

Östergötlands Folkblad, mikrofilm 12/4 1917-12/5 1917

Litteratur

Andrae, Carl Göran "Revolt eller reform", Carlssons Bokförlag 1998

Burke, Peter "Folklig kultur i Europa 1500-1800", Författarförlaget 1983

Elmbrant, Björn, "Hungermarchen 1917", CEWE-Förlaget 1980

Franzén, Nils-Olof, "Undan stormen", Bonniers 1986

Hirdman, Yvonne "Magfrågan", Rabén & Sjögren 1983

Horgby, Björn "Egensinne och skötsamhet", Carlssons Bokförlag 1993

Kjellgren, Caroline "Västerviks hungerstrejk 1917", ISAK, Enheten för Historia 2005

Magnusson, Lars, "Sveriges ekonomiska historia", Prisma 1999

"Norrköpings historia – 1900-talet", red. Nilsson Hans, Centrum för lokalthistoria 2000

Nyström, Hans "Hungerupproret 1917", Bokförlaget Zelos AB 1994

Sidås, Anna "Hungeruploppet i Västervik 1917", Institutionen för tema, avd. Historia 2000

Thompson, E.P "Herremakt & folklig kultur", Författarförlaget 1983

Tollin, Sven "Svensk dagspress 1900-1967", Victor Pettersons Bokbinderi AB 1967

Fotnoter

- ¹ Tollin, Sven "Svensk dagspress 1900-1967", Victor Pettersons Bokbinderi AB 1967, sidan 138
- ² ibid. sidan 74
- ³ ibid. sidan 139
- ⁴ "Norrköpings historia – 1900-talet", sidan 118
- ⁵ Tollin, Sven, sidan 137
- ⁶ Andrae, Carl Göran "Revolt eller reform", Carlssons Bokförlag 1998, sidan 300-313
- ⁷ ibid. sidan 148-153
- ⁸ Hirdman, Yvonne "Magfrågan", Rabén & Sjögren 1983, sidan 209-214
- ⁹ ibid. sidan 233
- ¹⁰ ibid. sidan 247-275
- ¹¹ Nyström, Hans "Hungerupproret 1917", Bokförlaget Zelos AB 1994, sidan 53-58
- ¹² ibid. sidan 59-74
- ¹³ ibid. sidan 104-111
- ¹⁴ Horgby, Björn "Egensinne och skötsamhet", Carlssons Bokförlag 1993, sidan 351-353
- ¹⁵ ibid. sidan 353-358
- ¹⁶ Sidås, Anna "Hungerupploppet i Västervik 1917", Institutionen för tema, avd. Historia 2000, sidan 30-31
- ¹⁷ Kjellgren, Caroline "Västerviks hungerstrejk 1917", ISAK, Enheten för Historia 2005, sidan 32-33
- ¹⁸ Burke, Peter "Folklig kultur i Europa 1500-1800", Författarförlaget 1983, sidan 172-189
- ¹⁹ ibid. sidan 200
- ²⁰ ibid. sidan 144-158
- ²¹ Thompson, E.P "Herremakt & folklig kultur", Författarförlaget 1983, sidan 68-73
- ²² ibid. sidan 74-76
- ²³ ibid. sidan 84-96
- ²⁴ ibid. 97-110
- ²⁵ ibid. 113-121
- ²⁶ "Hungerupproret 1917", Nyström, Hans, Bpkförlaget Zelos AB 1994, sidan 34-37
- ²⁷ Magnusson, Lars, "Sveriges ekonomiska historia", Prisma 1999, sidan 367, "Hungerupproret 1917" sidan 37
- ²⁸ "Hungerupproret 1917" sidan 37-38
- ²⁹ ibid. sidan 38-41
- ³⁰ ibid. sidan 40
- ³¹ ibid. sidan 42-45
- ³² ibid. sidan 45
- ³³ "Hungerupproret 1917" sidan 45-47
- ³⁴ ibid. sidan 48
- ³⁵ "Revolt eller reform", Andrae, Carl Göran, Carlssons bokförlag 1998, sidan 21-22
- ³⁶ Franzén, Nils-Olof, "Undan stormen", Bonniers 1986, sidan 228-230
- ³⁷ "Revolt eller reform", sidan 22
- ³⁸ ibid. sidan 23
- ³⁹ "Hungersupproret 1917", sidan 10-14, se även sidan 115-122 för en komplett lista över vilka oroligheter som författaren har funnit.
- ⁴⁰ "Revolt eller reform", sidan 24
- ⁴¹ "Hungerupproret 1917", sidan 7, "Revolt eller reform", sidan 24
- ⁴² "Hungerupproret 1917", sidan 7, "Revolt eller reform", sidan 24
- ⁴³ "Hungerupproret 1917", sidan 8, "Revolt eller reform", sidan 24
- ⁴⁴ "Hungerupproret 1917", sidan 8
- ⁴⁵ "Revolt eller reform", sidan 26
- ⁴⁶ ibid. sidan 26
- ⁴⁷ ibid. sidan 27-28
- ⁴⁸ Elmbrant, Björn, "Hungermarchen 1917", CEWE-Förlaget 1980, sidan 10-14
- ⁴⁹ "Revolt eller reform", sidan 46
- ⁵⁰ "Hungermarchen 1917", sidan 18-20
- ⁵¹ "Revolt eller reform", sidan 47
- ⁵² Amaltheadådet var sprängningen av ett logementfartyg med brittiska strejkbrytare som låg i Malmös hamn i samband med en stor hamnarbetarstrejk 1908.
- ⁵³ ibid. sidan 48
- ⁵⁴ ibid. sidan 49-51
- ⁵⁵ "Hungerupproret 1917", sidan 19

-
- ⁵⁶ ibid. sidan 19-21
- ⁵⁷ "Revolt eller reform", sidan 51, "Hungerupproret 1917", sidan 20-21
- ⁵⁸ "Revolt eller reform", sidan 62-65
- ⁵⁹ ibid. sidan 84
- ⁶⁰ ibid. sidan 66-67
- ⁶¹ ibid. sidan 77-82
- ⁶² "Hungerupproret 1917", sidan 24-27
- ⁶³ "Revolt eller reform", sidan 69-70
- ⁶⁴ ibid. sidan 71-73
- ⁶⁵ ibid. sidan 74-75
- ⁶⁶ ibid. sidan 75
- ⁶⁷ "Norrköpings historia – 1900-talet", red. Nilsson Hans, Centrum för lokalthistoria 2000, sidan 98-137
- ⁶⁸ ibid. sidan 14-15
- ⁶⁹ ibid. sidan 246
- ⁷⁰ ibid. sidan 231-233
- ⁷¹ ibid. sidan 239
- ⁷² ibid. sidan 420
- ⁷³ Följande stycke baseras på artiklar ifrån samtliga fyra tidningar. Eventuella avgörande skillnader mellan hur de skildrar händelserna anges i texten. Artiklarna är som följer:
Norrköpings Tidningar 20/4 1917 "Demonstration för erhållande av påbrödskort i Norrköping"
Östgöta Correspondenten 21/4 1917 "Nya bröddemonstrationer"
- ⁷⁴ Östergötlands Folkblad 21/4 1917 "Hungerdemonstrationer i Norrköping"
Norrköpings Tidningar 20/4 1917 "Demonstration för erhållande av påbrödskort i Norrköping"
- ⁷⁵ Norrköpings Tidningar 20/4 1917 "Borgmästare Björkman om situationen"
- ⁷⁶ ÖF 21/4 1917 "Hungerdemonstrationer i Norrköping"
- ⁷⁷ NT 20/4 1917 "Då man går "från ord till handling""
- ⁷⁸ Följande stycke baseras på artiklar ifrån samtliga fyra tidningar. Eventuella avgörande skillnader mellan hur de skildrar händelserna anges i texten. Artiklarna är som följer:
ÖF 4/5 1917 "En gripande hungerdemonstration i Norrköping", 5/5 1917 "Hungerrevolter i Norrköping i går"
NT 4/5 1917 "Kvinnliga demonstranter tilltvinga sig bröd utan kuponger", 5/5 1917 "Efterräkningar för många deltagare i gårdagens efterdemonstrationer"
ÖC 4/5 1917 "En kvinnodemonstration i Norrköping i går och en ny i dag", 5/5 1917 "Nya demonstrationsuppträden"
Ö 4/5 1917 "Kvinnodemonstration i Norrköping", 5/5 1917 "Beklagliga demonstrationsövergrepp i Norrköping", "Hungerrevolten i Norrköping"
- ⁷⁹ ÖF 3/5 1917 "Hungerrevolter stunda"
- ⁸⁰ NT 5/5 1917 "Till Norrköpings invånare"
ÖF 7/5 1917 "De kommunala nämnderna mana allmänheten till lugn"
- ⁸¹ ÖC 7/5 1917 "Fördelningsnämnden konfererar med arbetarna"
ÖF 8/5 1917 "För livsmedelsfördyrarna i Östergötland att ta i beaktelse"
Ö 7/5 1917 "Linköpingsortens livsmedelsfråga ventilerad inför länets hövding"
NT 7/5 1917 "Landshövding Trolle om livsmedelssvårigheterna"
- ⁸² NT 5/5 1917 "I dag var varje brödbutik bevakad"
- ⁸³ ÖF 7/5 1917 "Tillförseln å salutorgen mindre än vanligt"
- ⁸⁴ ÖF 7/5 1917 "Fackföreningsstyrelserna behandla saken", 8/5 1917 "Fackföreningsstyrelsernas uttalande"
NT 8/5 1917 "Textilarbetareförbundet i Norrköping tar avstånd från excesserna"
ÖC 7/5 1917 "Norrköpings arbetare mana till besinning"
- ⁸⁵ ÖF 7/5 1917 "Slakterifirman Osk. Johanssons anbud till hamnarbetarna"
NT 7/5 1917 "3.200 kr. skänkta av slakterifirma i Norrköping till arbetarekommunen här"
- ⁸⁶ NT 5/5 1917 "Efterräkningar för många deltagare i gårdagens efterdemonstrationer"
- ⁸⁷ ÖF 7/5 1917 "Efterräkningar för stormningen hos Pettersson & Jonsson"
- ⁸⁸ NT 7/5 1917 "Ett 80-tal personer anhållna och 3 häktade"
- ⁸⁹ NT 8/5 1917 "Ytterligare två kvinnor häktade", 9/5 1917 "Ännu en häktning med anledning av kött-'expropriationerna"
- ÖF 8/5 1917 "Fem personer, två män och tre kvinnor, nu häktade"
- ⁹⁰ NT 9/5 1917 "Förhör i dag om tillgrepp av sättpotatis vid Sylten"
- ⁹¹ ÖF 11/5 1917 "Hungeroroligheternas efterspel inför Norrköpings rådhusrätt"
NT 10/5 1917 "Rannsaking idag med slakteriplundrarne", 11/5 1917 "Köttplundrarnes dom"

ÖC 11/5 1917 "Svåra efterspel till livsmedelsdemonstrationerna", 12/5 1917 "Svåra efterspel till livsmedelsdemonstrationerna"

⁹² ÖF 12/5 1917 "Polismästaren om oroligheterna i Norrköping"

ÖC 12/5 1917 "Livsmedelsdemonstrationernas efterspel"

NT 12/5 1917 "Polismästaren om oroligheterna i Norrköping"

⁹³ ÖC 18/4 1917 "Nya krav på potatisbeslag", 20/4 1917 "Ondt om utsädespotatis", 24/4 1917 "Brist överallt", 26/4 1917 "Tillförseln av potatis till länet minimal", 1/5 1917 "För många potatisodlare?", 10/5 1917 "Den knappa potatistillgången"

NT 13/4 1917 "Potatisnöden", 17/4 1917 "Potatisbrist i norra Östergötland", 19/4 1917 "Stora svårigheter att få utsädespotatis i Malmöhus län", 20/4 1917 "Hittills brist på utsädespotatis i Skåne", 28/4 1917 "Knappt förråd av sättpotatis i Norrköping", 5/5 1917 "Den bekymmersamma potatisfrågan"

ÖF 14/4 1917 "Potatisnöden", 20/4 1917 "Svårt att skaffa erforderlig sättpotatis", 24/4 1917 "Livets bekymmer – potatisbrist även vid Boxholm", 12/5 1917 "Tillgodose behovet av sättpotatis"

Ö 19/4 1917 "Potatisbristen", 1/5 1917 "Kan utsädespotatisen anskaffas?", 9/5 "Slut med potatisen i Stockholm",

⁹⁴ ÖC 13/4 1917 "Havrefrågans läge"

NT 12/4 1917 "Havregryn gå till armén, sjuklingar och barn", 28/4 1917 "Grynförråden ojämnt fördelade över landet"

ÖF 13/4 1917 "Den stora bristen på gryn av olika slag", 20/4 1917 "Bröd åt de hungrande", 9/5 1917 "Tillgången på ärter och mjöl knapp"

Ö 12/4 1917 "Klent beställt med havren",

⁹⁵ ÖC 13/4 1917 "Ont om havre till hästarna i Linköping", 21/4 1917 "Hästarnas foderbehov"

NT 24/4 1917 "Majs- och kraftfoder tillgången"

Ö 13/4 1917 "Mejeriägaren utan kraftfoder till svinen"

⁹⁶ ÖC 3/5 1917 "Skall kaffet taga slut?"

ÖF 21/4 1917 "Kaffet snart slut i Sverige", 3/5 1917 "Kaffet slut"

⁹⁷ ÖC 9/5 1917 "Mjölkransonering i Stockholm"

ÖF 25/4 1917 "Mjölkkontigentering i Stockholm"

⁹⁸ Ö 9/5 1917 "Svår köttbrist att befara nästa vinter"

⁹⁹ ÖF 20/5 1917 "Smörbristen skall följas av prishöjning"

¹⁰⁰ ÖC 18/4 1917 "Nya krav på potatisbeslag"

ÖF 16/4 1917 "Potatisförråden måste tagas i beslag"

Ö 17/4 1917 "Nya krav på potatisbeslag"

¹⁰¹ ÖC 24/4 1917 "Ytterligare en rad exportförbud ifrågasätts", 26/4 1917 "Nya exportförbud föreslagna", 3/5 1917 "Nya exportförbud utfärdade"

NT 3/5 1917 "En rad nya exportförbud"

ÖF 19/4 1917 "Nya exportförbud", 3/5 1917 "En åtgärd som skulle ha kommit för årtal tillbaka", 11/5 1917 "Regleringen av oststillverkningen och osthandeln"

Ö 25/4 1917 "Fullständigt exportförbud på fläsk och andra förnödenheter?", 3/5 1917 "Ostillverkningen förbjudes", 3/5 1917 "Nya exportförbud på livsmedel"

¹⁰² ÖC 25/4 1917 "Vad skola vi äta istället för potatis?"

NT 26/4 1917 "Vad skola vi nu få att så och sätta på våra tillämnade potatisland?", 1/5 1917 "Rivna kålrötter i brödet", 12/5 1917 "Hemmets spalt: potatisens ersättare", 10/5 1917 "Plantera kålrötter och morötter!"

ÖF 30/4 1917 "Bröd av kålrötter", 3/5 1917 "I potatisbristider"

Ö 14/1 1917 "Producera livsmedel", 30/4 1917 "Bröd av kålrötter"

¹⁰³ ÖC 20/4 1917 "Matbestyr just nu", 25/4 1917 "När få vi stekta råttor?"

Ö 16/4 1917 "Några råd i dyrtiden", 19/4 1917 "Gäss kunna uppfödas utan säd eller annat kraftfoder, 20/4 1917 "Torkade frukter och grönsaker", 28/4 1917 "Stugan, täppan och hemmet"

¹⁰⁴ ÖC 8/5 1917 "Stor brist på ärter i landet"

ÖF 9/5 1917 "Tillgång på ärter och mjöl knapp"

Ö 8/5 1917 "Stor brist på ärter i landet", 10/5 1917 "Ont om kål och morötter i landet"

NT 8/5 1917 "Livsmedelssvårigheterna"

¹⁰⁵ NT 25/4 1917 "Omkring 600 barn i Norrköping bespisas"

ÖF 28/4 1917 "Folkskolebarnen undernåras"

¹⁰⁶ ÖF 7/5 1917 "De fattiga skolbarnens i Norrköping svält"

¹⁰⁷ NT 2/5 1917 "S:t Johannis socken upprop"

ÖF 11/5 1917 "Livsmedelssvårigheterna inom S:t Johannis"

¹⁰⁸ ÖC 12/4 1917 "De första smörsändningarna ifrån Danmark"

¹⁰⁹ ÖC 9/5 1917 "Uppgörelsen med England klar", 11/5 1917 "Uppgörelsen med England"

NT 9/5 1917 "En uppgörelse med England klar"
ÖF 7/5 1917 "Uppgörelsen med England inom kort klar", 9/5 1917 "Handelsuppgörelse med England träffad"
Ö 12/4 1917 "Utsikterna för en handelsöverkommelse med England", 14/4 1917 "Om förhandlingarna med England", 25/4 "England och vår livsmedelsfråga"
¹¹⁰ ÖC 4/5 1917 "Vår spannmål i Amerika"
NT 12/4 1917 "Vår import och Amerikas inträde i kriget", 16/4 1917 "Vår import ifrån Amerika i fara", 21/4 1917 "Förslag om amerikansk skärpning av exporten till Skandinavien", 23/4 1917 "Amerikas livsmedelsexport till Europa", 3/5 1917 "USA inskränker ännu inte exporten till de neutrala", 8/5 1917 "Varuutförsel ifrån Amerika"
Ö 20/4 1917 "De amerikanska exportinskränkningarna", 30/4 1917 "Frågan om ransoneringen av USA till de neutrala länderna", 9/5 1917 "Handelsuppgörelse med England"
¹¹¹ ÖF 14/4 1917 "Nödläget"
¹¹² ÖF 1/5 1917 "Varför lida vi nöd?"
¹¹³ NT 20/4 1917 "Då man går 'från ord till handling'"
¹¹⁴ ÖC 19/4 1917 "Ett 'samhällsbevarande' vanstyre"
¹¹⁵ Ö 7/5 1917 "Inga obetänksamheter"
¹¹⁶ ÖC 16/4 1917 "De vilseledande livsmedelsnamnen"
NT 13/4 1917 "Krigsmör", "Jobberi med s.k kraftfodermedel"
ÖF 20/4 1917 "Spannmålshandlarnas metod för att få hög betalning för havre", 27/4 1917 "Mjölkrustens verksamhet vid Åby", 30/4 1917 "Bagarna vilja utdryga rågmjölet"
Ö 28/4 1917 "Stockholmsrågbrödet alstrar magsjukdomar"
¹¹⁷ ÖC 1/5 1917 "En potatisspekulation som misslyckades"
NT 12/4 1917 "Rättegångs- och polissaker – Oriktiga spannmålsdeklarationer", 25/4 1917 "Ingen idé att hålla på potatisen", 2/5 1917 "Åtta säckar råg på åbotten", 7/5 1917 "En vädjan till landtmännen", 12/5 1917 "Nödvändigheten av att brödsäd ej undandrages staten"
ÖF 4/5 1917 "Räfst med deklarationsskojarna", 10/5 1917 "En vädjan till lantmännen"
¹¹⁸ ÖC 8/5 1917 "Förlusterna genom dåligt lagrad spannmål bör motverkas"
¹¹⁹ NT 17/4 1917 "Smöraffärerna får ej gynna äldre kunder"
¹²⁰ NT 20/4 1917 "Rättegångs- och polissaker – Överträdelse av maximiprisstadga"
ÖF 17/4 1917 "Ett tidens tecken eller en jobbare med otur", 19/4 1917 "Vampyrer på mänskligheten", "Kr. 1:65 för 5 liter potatis i Finspong", 21/4 1917 "Potatisvreden"
¹²¹ NT 1/5 1917 "Spekulation i soloärter"
ÖF 2/5 1917 "De som enligt jordbruksministern skola anvisas till sin rätta plats"
¹²² NT 1/5 1917 "Försök i Göteborg till utförsel av exportförbjuden sill"
ÖF 1/5 1917 "En gynnare, som bör klämmas efter"
Ö 13/4 1917 "Stor smuggling av matvaror i Göteborg"
¹²³ ÖF 23/4 1917 "Värnamo arbetare undersöka potatisförråden i bygden", 11/5 1917 "En bagare som fodrat hästarna med bröd"
¹²⁴ ÖF 30/4 1917 "Förhöjda priser som svar"
¹²⁵ NT 8/5 1917 "Rättegångs- och polissaker"
ÖF 10/5 1917 "Bedrägerierna i Valdemarsvik"
Ö 7/5 1917 "Jobberi med majs i Skåne"
¹²⁶ ÖF 12/5 1917 "Åtgärder mot månglarsystemet i Linköping"
¹²⁷ ÖF 25/4 1917 "Kan det vara möjligt? – Livsmedel som fått förfaras"
¹²⁸ ÖF 9/5 1917 "De många ryktena om mjöl- och spannmålsförråd"
ÖC 9/5 1917 "Äro vi världens sämsta folk?"
NT 21/4 1917 "Lugnande och manande ord i livsmedelsfrågan"
Ö 12/5 1917 "Potatis"
¹²⁹ ÖC 1/5 1917 "Ett rekord i lögnaktig smädestrafik", 9/5 1917 "Det skamliga förtalet vederläggs ytterligare"
¹³⁰ NT 27/4 1917 "Bagaren sålde brödet för billigt"
¹³¹ ÖC 10/5 1917 "Vem vill mottaga en gosse eller flicka i maten?"
NT 12/5 1917 "Till vänliga hem på landet"
ÖF 1/5 1917 "Till far och mor i Sveriges lanthem", 9/5 1917 "Till vänliga hem på landet", 12/5 1917 "Till vänliga hem på landet"
Ö 8/5 1917 "Sommarbarn"
¹³² ÖC 18/4 1917 "Potatiskravaller i Tranås"
NT 18/4 1917 "Potatiskravaller i Tranås"
ÖF 18/4 1917 "En hungerrevolt i Tranås på tisdagen"
Ö 18/4 1917 "Nytt potatistumult i Tranås"

---

¹³³ ÖC 19/4 1917 "Potatiskravaller i Tranås", 20/4 1917 "Potatiskravallen i Tranås", 28/4 1917 "Efterspel till potatiskravallen i Tranås"
NT 21/4 1917 "'Potatisbeslaget' i Tranås", 28/4 1917 "Tranås och Säby livsmedelsnämnder ha lyckats skaffa blott 2000 kg sättpotatis"
ÖF 19/4 1917 "Potatisbeslaget i Tranås", 24/4 1917 "Den stora potatisvreden i Tranås"
Ö 19/4 1917 "Potatisdemonstrationerna i Tranåsorten", 28/4 1917 "Tranås lämnar tillbaka en del av den kvarhållna potatisen"
¹³⁴ ÖC 19/4 1917 "Demonstration i Åtvidaberg mot dyrtiden", 20/4 1917 "Arbetarna i Åtvidaberg framställa sina önskemål"
NT 19/4 1917 "Demonstration i Åtvidaberg mot dyrtiden"
Ö 19/4 1917 "Åtvidabergsarbetarna och livsmedelsfrågan"
¹³⁵ ÖC 19/4 1917 "Bröddemonstrationer även i Kalmar"
NT 19/4 1917 "Livsmedelsdemonstration även i Kalmar"
ÖF 19/4 1917 "En hungerdemonstration i Kalmar"
Ö 19/4 1917 Livsmedelsdemonstration även i Kalmar"
¹³⁶ ÖC 20/4 1917 "Demonstrerande kvinnor i Borlänge, Domvarfvet och Kvarnstadän"
NT 20/4 1917 "750 husmödrar i Borlänge tågade till brödbyrån"
ÖF 20/4 1917 "Fler bröddemonstrationer"
¹³⁷ ÖC 21/4 1917 "7000 arbetare i Västerås demonstrera"
NT 20/4 1917 "Över 5000 arbetare demonstrera i Västerås i dag"
¹³⁸ ÖC 21/4 1917 "Strejkande arbetare vill ha tillbaka indragna påbrödkort", "200 arbetare demonstrera i Eksjö"
NT 21/4 1917 "Livsmedelsdemonstration även i Eksjö", "Demonstration i dag i Katrineholm"
ÖF 18/4 1917 "Fabriksarbetarna i Karlstad demonstrera mot brödknappheten"
Ö 18/4 1917 "Dyrtidsdemonstration också i Karlstad", 21/4 1917 "Nya demonstrationer"
¹³⁹ ÖC 23/4 1917 "Oordning i Nässjö utanför en landhandlares affär"
¹⁴⁰ ÖC 24/4 1917 "En bröddemonstration med 2500 deltagare i går"
NT 24/4 1917 "Mellan 2- och 3000 personer anordna bröddemonstration i Linköping"
ÖF 24/4 1917 "Stor dyrtidsdemonstration i Linköping"
Ö 23/4 1917 "Bröddemonstration även i Linköping", 24/4 1917 "Bröddemonstrationen i går i Linköping"
¹⁴¹ ÖC 24/4 1917 "Ett sextiotal kvinnor i Finspong demonstrera", "Samma krav som på andra platser framförda i Oskarshamn", "En arbetarskara på 5000 personer i Jönköpingsdemonstrationen", "1500 kvinnor i Falun kräva mera bröd"
NT 24/4 "Ännu en bröddemonstration i Finspong, "Samma krav som på andra platser framförda i Oskarshamn och Jönköping", "En demonstration av 6000 personer i Halmstad"
ÖF 24/4 1917 "En hungerdemonstration av kvinnor i Finspong", "Demonstrationer på andra håll"
Ö 24/4 1917 "Nya dyrtidsdemonstrationer", 25/4 1917 "Nya bröddemonstrationer"
¹⁴² NT 24/4 1917 "En livsmedelsdemonstration inför landshövding Hammarskjöld idag", "Demonstration i Mora Strand", "Bröddemonstration i Söderhamn"
¹⁴³ ÖF 24/4 1917 "En potatissändning till Norrköping tagen"
¹⁴⁴ ÖC 25/4 1917 "Ytterligare demonstrationer på olika platser i landet"
NT 26/4 1917 "Bröd- och dyrtidsdemonstrationerna"
ÖF 26/4 1917 "Stora livsmedelsdemonstrationer även i går"
¹⁴⁵ ÖC 26/4 1917 "4000 personer demonstrera i Ystad", 30/4 1917 "2500 livsmedelsdemonstranter i Sundsvall"
NT 27/4 1917 "4000 arbetare demonstrera i Ystad"
¹⁴⁶ ÖF 28/4 1917 "Demonstration i Avesta", "Elakartad demonstration i Karlskrona"
¹⁴⁷ ÖC 30/4 1917 "Oron i landet", 2/5 1917 "Majdemonstrationerna har i det stora hela förlöpt lugnt"
NT 30/4 1917 "Hr Brantings ansvar första maj"
ÖF 30/4 1917 "En avvärd fara", 2/5 1917 "Första maj-demonstrationerna"
¹⁴⁸ ÖC 4/5 1917 "Arbetarna i Eggfors tilltvinga sig lägre mjölkpris", "Norrlandsarbetare tilltvinga sig gryn utan kort"
ÖF 4/5 1917 "De svältandes tålmod tryter"
¹⁴⁹ NT 3/5 1917 "Efterdemonstrationer och potatisinventeringar"
¹⁵⁰ ÖC 9/5 1917 "Även barnen börja demonstrera"
¹⁵¹ ÖC 9/5 1917 "Eskilstunaarbetare på potatis-'inventering'", 11/5 1917 "Arbetare beröva sina kamrater deras sättpotatis"
¹⁵² ÖF 9/5 1917 "Demonstration i Skänninge"
¹⁵³ ÖC 23/4 1917 "Värnpliktiga vid Svea ingenjörskår demonstrera för större matportioner", 24/4 1917 "Matstrejk vid Jämtlands fjälljägerregemente", 25/4 1917 "Demonstration vid Jämtlands fjälljägerregemente", 27/4 1917 "Matstrejk av kustartillerister och Vaxholmsgrenadjärer"

ÖF 24/4 1917 "Åter en militär matstrejk", 27/4 1917 "Nya militärdemonstrationer mot den knappa och dåliga maten"

Ö 21/4 1917 "Nya demonstrationer", 30/4 1917 "En 'hungerstrejk' vid första livgrenadjärregementet"

¹⁵⁴ ÖC 3/5 1917 "Våra 'hungrande' militärer"

NT 30/4 1917 "Mathållningen vid armén"

ÖF 1/5 1917 "Ett utlåtande om mathållningen vid armén"

Ö 30/4 1917 "Missnöjet med arméns kost"

¹⁵⁵ ÖC 25/4 1917 "S.J. upplåter tre har till potatisodling i Norrköping", "Odling på gamla övningsplatser", 12/5 1917 "Potatis- och grönsaksodlingen i Norrköping"

NT 3/5 1917 "Värnpliktiga få tjänstledigt för vårbruket"

ÖF 10/5 1917 "De militära övningsfälten skola delvis odlas"

Ö 16/4 1917 "Potatisodlingen på järnvägens marker", 24/4 1917 "De arbetsföra till jordbruket", 4/5 1917 "Potatisodling i Stockholms parker"

¹⁵⁶ ÖC 23/4 1917 "Kommunal svingård i Motala"

NT 14/4 1917 "Potatisfrågan", 24/4 1917 "Odisponerad jord kommer under odling", 25/4 1917 "Odling på Andra arméfördelningens övningsplatser", 26/4 1917 "Förenade yllefabrikernas potatisodling och sopkokning", "Frågan om kommunal bispisning i Norrköping", 27/4 1917 "Kvinnornas uppbåd", "Asea och Svenska metall anslå 50 000 kr. till livsmedelsinköp", 1/5 1917 "2000 kronor skänkta till ett centralkök i Katrineholm", 3/5 1917 "Kvinnornas uppbåds bageri för arbeterskor", 10/5 1917 "Kvinnornas uppbåds bageri för arbeterskor"

ÖF 14/4 1917 "Den kommunala svinhusbyggnaden i Linköping", 17/4 1917 "Värnpliktiga till jordbruksarbete", 25/4 1917 "Ett värdefullt handtag av Hofors bolag", 27/4 1917 "Folkköksfrågan i Norrköping inför sin lösning", 10/5 1917 "Folkköket i Göteborg startar", 12/5 1917 "Malmö livsmedelsnämnd inrättare en korvfabrik"

Ö 12/4 1917 "Linköpings kommunala svingård"

¹⁵⁷ ÖC 19/4 1917 "Hjälp de hungrande", 20/4 1917 "Mycket mjöl och bröd till barnen!", 21/4 1917 "Dyrtidsinsamlingarna fortgår", 25/4 1917 "Brödbesparing för de mest behövande", 26/4 1917 "Spara bröd åt arbetande", 27/4 1917 "Den frivilliga brödbesparingen", 30/4 1917 "Brödinsamlingen i Falun", 10/5 1917 "Hjälp de fattiga och nödlidande!", 11/5 1917 "God start för dyrtidsinsamlingen"

NT 24/4 1917 "Spara frivilligt på brödet!", 26/4 1917 "Spara bröd för arbetarna!", 27/4 1917 "Sparande av brödkuponger för ökandet av påbrödskort", 2/5 1917 "Dyrtidens lindrande", 3/5 1917 "För dyrtidens lindrande", 9/5 1917 "Potatisfria dagar"

ÖF 13/4 1917 "En bit bröd åt de arbetslösa", 20/4 1917 "Bröd åt de hungrande", 23/4 1917 "Åtgärder i Norrköping till nödens lindrande", "Barnbispisningen i Norrköping utökad", 28/4 1917 "Det finns de som kunna avstå brödkuponger", 1/5 1917 "En synnerligen välkommen gåva till Norrköping", 3/5 1917 "Linköpings frivilliga brödbesparing", 12/5 1917 "Potatisfria dagar"

Ö 1/5 1917 "Brödbesparingen startar bra", 10/5 1917 "Insamling till fattiga och nödlidande"

¹⁵⁸ ÖF 28/4 1917 "En tunn fattigmanskost"